

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Heybeliada'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı

The Social and Economic Structure of Heybeliada in the First Half of the 19th Century

Duygu SAYGIN¹

öz

Prens Adaları, XIX. yüzyıla kadar nispeten sakin ada köyleri olduğu hâlde XIX. yüzyıl ortasından itibaren ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte İstanbul'un en gözde sayfiyeleri hâline gelmiştir. Heybeliada, bu takımadanın ikinci en büyük üyesi olsa dahi bilhassa üzerinde bulunan önemli eğitim kurumları sebebiyle dikkat çekmiştir. Nüfus açısından hiçbir zaman Büyükada'dan aşağı kalmayan bu ada, iktisadi açıdan da benzer durumdadır. Bu makalede, Heybeliada'nın XIX. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir. Makalenin temelleri, H.1252-1255/M.1836-1840 tarihli nüfus defteri ve H.1261/M.1845 tarihli temettuat defteri üzerine kurulmuştur. Bu iki kaynağa ek olarak H.1251-1262/M.1835-1846 tarihli Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki Heybeliada ile ilgili hükümlerden ve devlet arşivlerinden faydalanılmıştır. Çalışma bünyesinde öncelikle Heybeliada'nın incelenen dönemdeki nüfus yapısına bakılmıştır. Daha sonra adanın ekonomik hayatına geçiş yapılmıştır. Bu kısımda zirai hayatın yanı sıra mevcut meslek grupları ile kazançları incelenmiş; gayrimenkul cinsleri, kullanım durumları ve gelirleri tespit edilmiştir. Son olarak vergilerin ele alındığı çalışmada tüm bunlardan yola çıkılarak adanın incelenen dönemdeki bir portresi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Prens Adaları, Heybeliada, Halki, Sosyal Yapı, Ekonomik Yapı

ABSTRACT

Although the Princes' Islands were relatively quiet island villages until the 19th century, they have become the most popular summer resorts of Istanbul with the ease of transportation since the middle of the 19th century. Even though Heybeliada is the second largest member of this archipelago, it has attracted particular attention due to the important educational institutions on it. This island has never been inferior to Büyükada in terms of population, and the same can be said about its economy. This article examines the social and economic structure of Heybeliada in the first half of the 19th century based on the population register dated 1836-1840 CE/1252-1255 AH and the temettuat register dated 1845 CE/1261 AH. In addition to these two sources, the study also benefits from the provisions related to Heybeliada in the 6th Sharia Registry of the Princes' Islands dated 1835-1846 CE/1251-1262 AH as well as State Archives. The study first examines within its scope the population structure of Heybeliada. Then it

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Duygu Saygin (Arş.Gör.),
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: duygu.saygin@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4232-1799

Başvuru/Submitted: 06.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.11.2022

Kabul/Accepted: 20.11.2022

Atıf/Citation: Saygin, Duygu. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Heybeliada'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 2 (2022): 491-521.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1099466>

transitions to the economic life on the island, in which it examines the current occupational groups and their earnings in addition to the agricultural life and determines the types of real estate, usage situations, and incomes. Lastly, the study discusses taxes and attempts to reveal a portrait of the island during the examined period based on all the above.
Keywords: Princes' Islands, Heybeliada, Halki, Social Structure, Economic Structure

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to illuminate the social and economic structure of Heybeliada in the first half of the 19th century and has been prepared based on the population register dated 1836-1840 CE/1252-1255 AH and the temettuat register dated 1845 CE/1261 AH. In order to support these two main sources, the article has benefitted from the provisions regarding Heybeliada in the 6th Sharia Registry of the Princes' Islands dated 1835-1846 CE/1251-1262 AH, as well as the State Archives.

Firstly, the study within its scope examines the population structure of Heybeliada. While 800 people are stated to have lived in Heybeliada in 1820, this number was 935 according to the population register dated 1836-1840, and 860 according to the temettuat register dated 1845.

When examining both the population and the temettuat registers, almost all registered individuals are seen to be Greek. Despite this, Heybeliada was a settlement with a higher ethnic diversity compared to other islands at that time. Due to the Naval School being there, Heybeliada was the first member of the archipelago where Muslims settled. The school had been permanently transferred to Heybeliada on December 14, 1851, with the teachers, staff, and officials settling on the island for the first time then. The first Muslim quarter was also determined to have been established in 1856.

Next, the study transitions to the island's economic life. In this context, the study first examines the agricultural life there, taking the temettuat register as the basis. According to the records, the island had 36 decares of vineyards, 9.5 decares of gardens, and 43 decares of fields. Windmills were immovable property linked to the agricultural life on the island, with Heybeliada being the only one of the Princes' Islands to have these.

When examining the professional life on the island, a wide variety of occupations emerged both from the population register and the temettuat register. These professions can be divided into different groups, among which the most popular ones were those that involved the sea, as can be expected. The movable real estate belonging to these professions consisted of boats and fish nets. Before the widespread use of ferryboats, boats had been preferred for transportation to the city and to the other members of the Princes' Islands, as was the same for all of Istanbul. According to the temettuat register, the island had 38 shares of boats, with 22 shares being used for fishing and 16 shares as for transportation. Again, in connection with maritime, the island had 5 shares of fish nets. The article then addresses the service sector, with serious developments being known to have occurred in this sector as a result of the Princes' Islands becoming an attractive summer resort in the

19th century. Apart from these jobs, craftsmanship and public servants were the fields of work that appeared in both registers.

When examining real estate, immovable real estate is encountered such as property, fields, and shops. 1,300 cubits of land were recorded in the temettuat register. Also, according to the temettuat register, the island was recorded as having 5 houses, apart from the ones inhabited. Another source of information about houses occurs in the sharia registers. The shapes and values of the houses on the island during the examined period can be revealed by looking at the sales provisions in the registers.

According to temettuat register, a total of 56.25% of shops were owned by household heads throughout the island. The lower- and upper-income limits regarding the types of shops, the usage status of the shops, and the rental amounts have also been examined similar to the occupational groups.

Finally, the article discusses taxes. According to the temettuat register, 169 household heads paid a total of 6,350 kuruş as vergi-i mahsusa. Again, according to the same register, a 288 kuruş tithe was collected in one year from 36 decares of vineyards across the island. The jizya, on the other hand, has been studied on the basis of both the temettuat and population registers. According to the temettuat register, a total of 6,345 kuruş was collected as jizya from 187 people across the island. According to the population register, 238 people paid 8,295 kuruş in total for their jizya throughout the island.

Giriş

Nüfus ve temettuat defterleri, XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal ve iktisadi yapısına dair son derece kıymetli kaynaklardır. Bu iki defter türü incelenerek elde edilen verilerin döneme ait diğer kaynaklarla desteklenmesi hâlinde, ele alınan yerleşime ait berrak bir panorama çıkarmak mümkündür.

Osmanlı kuruluş devrinden başlayarak tahrirler yapılmakla birlikte bunlar modern anlamda nüfus sayımı olmayıp vergi hanesi ve arazi sayımlarıdır. Bu nedenle gerçek anlamdaki ilk nüfus sayımı, 1830-1831 yıllarında gerçekleşmiştir¹. Bu sayımdan önceki birkaç yılda yine nüfusu tespit maksadıyla iki ayrı girişimde bulunulsa da İstanbul'da başlanan sayım, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle kesintiye uğrayarak genele taşınmamış; Filibe'de sadece Müslüman nüfus için yapılan sayım ise sağlıklı sonuç vermemiştir. Bu iki girişimin ardından umumi bir sayım yapıp gayrimüslim nüfus da dâhil edilerek memleket genelindeki bütün Osmanlı tebaasının tespitine karar verilmiştir. Bu kararın en temel sebepleri, ahalinin miktarının bilinmesinin yanı sıra askerlik ve vergi mükellefiyetinin tespitidir. 1830 senesinin ikinci ve 1831 senesinin ilk altı ayı içerisinde gerçekleşen sayım esnasında, bir yaşından yüz yaşına kadar Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun tamamı memurlar tarafından bizzat görülerek kaydedilmeye çalışılmıştır. Müslümanlar ve gayrimüslimler için müstakil defterler tutulurken her iki nüfusun yerlisi ve yabancıyı ayrıca belirtilmiştir. Genel sayımın tamamlanmasının ardından yapılan yeni sayımlar artık altı ayda bir yapılan yoklamalar şeklinde cereyan etmiştir².

Temettuat defterleri ise nüfusun tespiti bakımından nüfus defterleri kadar mühim değillerse de çok daha detaylı bilgiler içerdikleri için ayrı bir değer taşımaktadır. Zira daha önceki dönemlerde tutulan tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını bu defterlerde bulmak mümkündür. Değişik adlarla alınan vergiler yerine vergi-i mahsusa adlı tek bir vergi uygulamasına geçilmesi sürecinde, hane reislerinin gelirlerini tespit etmek maksadıyla tutulan bu defterleri oluşturan sayımların ilki 1840 yılında yapılmışsa dahi mevcut defterlerin ekserisi 1845 yılında yapılan sayımlara aittir. Hane reislerinin kayıtlı olduğu bu defterler mahalli idareciler tarafından tutulmuştur. Bu sebeple 1840 sayımlarında muhassıl, müftü, mal ve emlak katipleri ile meclis azalarının mühürleri bulunurken 1845 sayımlarının Müslümanlara dair defterlerinde muhtarlar ve imamların; gayrimüslimlere dair defterlerinde ise kocabaşlar ve papazların mührü mevcuttur³.

-
- 1 Mübahat S. Kütükoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII (2003), 75.
 - 2 Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmd Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildirilerinden Ayrı Basım* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990), 81-83, 86-87, 92-93.
 - 3 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, 59/225 (1995), 395-398.

Çalışmamızın iki temel kaynağının ilki olan nüfus defteri⁴, Osmanlı Arşivi Maliye Nezâreti Ceride Defterleri tasnifinde 397 numara ile kayıtlı olup toplam otuz sekiz sayfadır. Sadece gayrimüslim erkek nüfusun kaydedildiği defterde, Heybeliada ile ilgili kayıtlar dördüncü sayfada başlayıp on birinci sayfada sonlanmaktadır. 21. ve 22. sayfaları bulunmayan defterin mevcut sayfalarının altı tanesi boş olup kalan sayfalarda Büyükkada, Küçükbakkalköy ve Büyükbakkalköy'ün kayıtları vardır. Bunlardan Küçükbakkalköy'ün yabancı nüfusu da ayrı bir başlık altında kaydedilmiştir. Defterin ilk sayfasının üst kısmı yırtık olduğundan 1. ve 2. sayfaların hangi yerleşime ait olduğu belirsizdir⁵. Diğer temel kaynağımız olan temettuat defteri⁶ ise Osmanlı Arşivi Maliye Nezâreti Vâridât Temettuat Defterleri tasnifinde 4045 numara ile kayıtlı olup kapak sayfası dâhil on dokuz sayfadır. Nüfus defterinin aksine müstakil şekilde tutulup sadece Heybeliada'daki gayrimüslim hane reislerine ait bilgileri içeren bu defterin birinci sayfası olarak numaralandırılan kapak sayfasında “Heğbeli Âsitâne”, “Kazâ-yı Kartal: 19” ve “Hâne: 172”; kayıtların başladığı ikinci sayfasının üst kısmında da “Kocaeli sancağı kazâlarından Kartal kazâsına tâbi Heğbeli Adası reâyâlarının emlak ve temettuat defteri” ifadesi yer almaktadır. Son sayfada defterin 1844 yılına ait emlak tahririnin yapılmasına dair Kartal kazası meclisine gelen buyruldu üzerine tutulduğu belirtilmektedir. Hemen altında ise sayımı yapan üç kişinin mühürleri bulunmaktadır. Bu üç mühürden sadece bir tanesi okunabilir durumda olup üzerinde “Çorbacı Ada-yı Heğbeli” yazmaktadır⁷.

- 4 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezâreti Ceride Defterleri (ML.CRD.d.), 397. Defterin ilk sayfası yırtılmış olduğundan kesin tarihi tespit edilememiştir. Fakat defter üzerinde yapılan eklemeler ve silmelerin en eskileri H.1252/M.1836-1837, en yenileri ise H.1255/M.1839-1840 tarihlidir. Aralıklarla yapılan yoklamalar sebebiyle bu tarz güncellemelere defterin tutulduğu yıl içerisinde dahi başlanması muhtemeldir. Bundan yola çıkarak incelenen defterin H.1252-1255/M.1836-1840 yılları arasındaki verileri içerdiği düşünülmektedir. Osmanlı Arşivi bünyesinde Büyükkada, Heybeliada ve Burgazada'nın da içinde olduğu çeşitli yerlere ait gayrimüslim erkek nüfus bilgilerini ihtiva eden bir nüfus defteri daha mevcuttur. BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), 579. Söz konusu defterin üzerinde de tarih bulunmakla birlikte üç adaya dair yerleşim üzerinde yapılan eklemeler ve silmelerin en eskileri H.1248/M.1832-1833, en yenileri ise H.1250/M.1834-1835 tarihlidir. Bu defterin Büyükkada, Heybeliada ve Burgazada'ya dair kayıtları, başladıkları sayfa olan 119. sayfaya sonradan düşülen “*ada-yı mezkûr muahharan tahrîr olunmuş olduğundan işbu defter itibâr olunmayarak ada-yı selâsenin başka defteri olub yoklaması vürûdunda kayıtları defter-i mezbûrdan tashîh olunacaktır*” şerhi ve çekilen battal ile geçersiz sayıldığından dolayı çalışmamızda kullanılmamıştır. Aynı şerhten anlaşıldığı üzere çalışmamızda incelediğimiz nüfus defteri, sonradan tutulduğu belirtilen ikinci defterdir. Bunlara ek olarak yine Osmanlı Arşivi'nde yer alan yedi adet yoklama defteri, içlerinde Heybeliada'nın da bulunduğu bazı yerleşim yerlerinde, 1844-1853 yılları arasında yapılmış çeşitli nüfus yoklamalarının kayıtlarını içermektedir. Doğan, ölen, yerleşen ve göç eden gayrimüslim erkek nüfusun kaydedildiği bu defterler, düzenli bir tarihsel akışa sahip değildir. BOA, NFS.d, 9063; BOA, NFS.d., 9068; BOA, NFS.d, 9070; BOA, NFS.d, 9073; BOA, NFS.d, 9076; BOA, NFS.d, 9077; BOA, NFS.d, 9082. Periyodik bir süreklilik arz etmedikleri için bu defterlerdeki verileri, incelediğimiz nüfus defterindeki verilerle birleştirmek yahut sağlıklı bir kıyas yapmak mümkün olmamıştır.
- 5 Büyükkada, Heybeliada ve Burgazada'nın bir evvelki nüfus defterinin 119. sayfasında bulunan şerhte, bu üç adanın daha yeni tarihli kayıtlarının hep birlikte başka bir defterde bulunduğundan söz edilmesinden yola çıkarak ilk iki sayfadaki kayıtların Burgazada'ya ait olduğunu söylemek mümkündür. BOA, NFS.d, 579, 119.
- 6 BOA, Maliye Nezâreti Vâridât Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d), 4045.
- 7 Çorbacı burada kocabaşı anlamına gelmektedir. Zira kocabaşılar özellikle XIX. yüzyılda bu isimle anılmıştır. “Kocabaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 140.

Mevzubahis defterlere konu olan Heybeliada, Prens Adaları'nın bir parçası olup Marmara Denizi'nde yer almaktadır. Prens Adaları ismiyle bilinen İstanbul'un dokuz adası, aslen Kocaali Yarımadası'ndan kopmuş bir takımadadır. Büyükada, Heybeliada, Burgazada, Kınalıada, Sedef Adası, Yassıada, Sivriada, Tavşan Adası ve Kaşık Adası'ndan oluşan bu takımadanın geçmişteki onuncu üyesi Vordonisi ise XI. yüzyılda gerçekleşen bir depremde su altında kalmıştır. Adalardan Büyükada, Heybeliada, Burgazada ve Kınalıada sivil yerleşime açık konumda iken Yassıada, Sivriada ve Tavşan Adası'nda sivil yerleşim yoktur. Sedef Adası'nda sivil yerleşim olmakla birlikte üzerinde yerleşim bulunan bu kısım özel mülk statüsündedir⁸. Prens Adaları'nın en küçüğü olan Kaşık Adası ise tamamıyla özel mülktür.

Takımadanın en büyük ikinci üyesi olan Heybeliada 2,3 km² büyüklüğündedir. Topraklarından bolca bakır çıktığı için orijinal ismi olan Halki adını, Yunanca "bakır" manasına gelen "halkos"⁹ kelimesinden almıştır. Adadaki bakır madenin ilk kez Kalkedonlu (Kadıköylü) Demonisos tarafından işlendiğini söyleyen Aristoteles, M.Ö. IV. yüzyılda bu adadan Demonisos Halkos ismiyle bahsetmiştir¹⁰.

Bizans döneminde takımadanın diğer parçaları gibi sürgün mahali olarak kullanılan Heybeliada'nın bilinen ilk sürgünü, Bizans İmparatoriçesi Theodose'dir ve 820 yılında Aya Triada Manastırı'na gönderilmiştir¹¹.

Tüm Prens Adaları gibi 860'ta Ruslar, 1182 ve 1204'te Latinler, 1302'de ise Giritli ve Eğribozlu korsanlar tarafından yapılan yağmalardan nasibini alan Heybeliada¹²; İstanbul'un fethi esnasında Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından kuşatılmış, tıpkı Burgazada ve Kınalıada gibi herhangi bir direniş olmaksızın teslim olmuştur¹³.

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra uzun süre tek köyden ibaret bir denizci yerleşimi olan¹⁴ Heybeliada'nın ilk yerleşim bölgesi kuzeydoğu cephesinde, rıhtımın arkasındaki düzlük

8 Sedefadası, 1850 yılında Sultan Abdülmecid tarafından aynı sene vefat eden kız kardeşi Atiye Sultan'ın eşi ve Tophâne-i Âmiré Müşiri Damat Fethi Ahmed Paşa'ya hediye edilmiş; 1956 yılında ise kendisinin varislerince bir kooperatif kurularak imara açılmıştır. Duygu Saygın, *XIX. Yüzyılda Büyükada (Sosyal ve Ekonomik Durumu)* (İstanbul: Libra Kitap, 2022), 18-19.

9 Faruk Tuncay ve Leonidas Karatzas, "Halkos", *Ellino-Tourkiko Leksiko* (Atina: Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi, 2009), 809.

10 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), 12. Bu aynı zamanda Heybeliada ile ilgili tarihlenebilen en eski olaydır.

11 Orhan Erdenen, *İstanbul Adaları*, 2. Baskı (İstanbul: Adalı Yayınları, 2014), 158; Nejat Gülen, *Heybeliada* (İstanbul: Adalı Yayınları, 2018), 148. Günümüzde Rum Ortodoks Ruhban Okulu bünyesinde yer alan Aya Triada Manastırı, 809 yılında inşa edilmiş olup adanın hâlâ ayakta olan en eski yapısıdır. Zafer Karaca, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 532.

12 Semiha Akpınar, *Büyükada Bir Ada Öyküsü* (İstanbul: Adalı Yayınları, 2014), 35-36.

13 Erdenen, *İstanbul Adaları*, 116. Diğer üç meskûn adanın aksine bir kaleye sahip olan Büyükada uzun süre direniş göstermiştir. *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012), 155-157.

14 Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda ada halkının tamamının gemici olduğunu söylemiştir. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini) II. Kitap*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 8. Denizcilere ek olarak ada halkını oluşturan önemli bir topluluk da manastırlardaki din adamlarıdır.

olmuştur¹⁵. Nitekim Halki isimli bu köyün cemaat kilisesi olan¹⁶ Aya Nikola Kilisesi'nin Bizans döneminde inşa edilmiş olması¹⁷ ve adanın ilk mezarlığının XX. yüzyıl başında şimdiki mevkine taşınmadan evvel yine bu bölgede bulunması¹⁸ da ilk yerleşimin burada olduğunun kanıtıdır.

İstanbul'da yaşanan veba salgınları esnasında kaçmak için Adalar'a yönelen zengin Hristiyanlar sayesinde Heybeliada'nın havasının letafeti ve doğasının güzelliği, dilden dile yayılmıştır. Adanın temiz havasının faydaları çok eski tarihlerden beri öyle ünlenmiştir ki İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki ilk büyükelçisi Sir Edward Barton dahi 1597 yılında vereme yakalandığında, havasından faydalanmak için burayı tercih etmiştir¹⁹. Evliya Çelebi ise adayı mamur ve bakımlı olarak tasvir ederken suyu için “abıhayat” vurgusu yapmıştır²⁰. 1792'de İstanbul'da altı ay kalan Fransız bilim insanı Guillaume-Antoine Olivier de adanın havasının ve manzarasının güzelliğinden bahsetmiştir. Olivier'e göre bir kısım Avrupalılar ve Rumlar, yaz aylarında birkaç gün geçirmek için adaya gelmektedir²¹.

Çalışmamızda incelediğimiz döneme geldiğimizde; 1821-1824 ve 1828-1831 yılları arasında iki kez İstanbul'da bulunan İrlandalı din adamı ve doktor Robert Walsh, sağlıklı havasına ve güzelliğine kapılarak yaz aylarını Heybeliada'da geçirdiğini yazmıştır²². Pierre de Tchihatchef ise Heybeliada'yı bu küçük takımadanın en güzel adası olarak tasvir etmiştir²³.

Avrupalıların Heybeliada'ya gösterdiği ilgi, arşiv belgelerinde dahi kendisine yer bulan bir husus olmuş; ecnebi tebaadan hayli muteber ailelerin, yaz mevsimlerinde içlerinde

15 Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 9; Gülen, *Heybeliada*, 23. 1562 yılında vebadan kaçmak amacıyla üç ay Büyükkada'da yaşayan Habsburg Elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq, Büyükkada'da iki köy olduğunu, diğer adalarda ise sadece tek köy bulunduğu ya da hiç köy bulunmadığını yazmış; fakat Heybeliada'daki köy hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, 8. Basım, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 199. Busbecq dışında değişik yüzyıllarda Halki köyü hakkında bilgi veren seyyahların hepsi bu ilk yerleşimi adanın doğu cephesinde tasvir etmiştir. Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 244; Cosimo Comidas de Carbognano, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 91; Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, 2. Basım, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 75. Ancak günümüzde de adanın en hareketli kesimi olan bu bölgenin kuzeydoğu cephesinde kaldığını söylemek coğrafi açıdan daha doğrudur.

16 Erdenen, *İstanbul Adaları*, 177.

17 Bizans döneminden kalan kilise 1857'de yıkılarak ada halkından toplanan bağışlarla yeniden yapılmıştır. Akillas Millas, *Hala Hatırlıyorum Heybeliada* (İstanbul: Adalı Yayınları, 2015), 20. Kilisenin adandığı Aziz Nikola'nın denizcilerin koruyucusu olduğuna inanılmaktadır.

18 Rum mezarlığının yanı sıra sonradan oluşturulan Müslüman mezarlığı da XX. yüzyıl başına kadar aynı bölgede yer almış; iki mezarlık birlikte bugünkü Lozan Zaferi Caddesi ile Turgut Reis Sokak arasındaki alanı kaplamıştır. Orhan Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 2. Baskı (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), 70; Gülen, *Heybeliada*, 26.

19 Erdenen, *İstanbul Adaları*, 85. Sir Edward Barton'ın mezarı da yine Heybeliada'dadır. Edward Raczyński, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev. Kemal Turan (İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1980), 81; Robert Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözleriyle II. Mahmud İstanbul'u*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021), 306.

20 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini) II. Kitap*, 8, 41.

21 Antoine Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, haz. Aloda Kaplan (İstanbul: Kesit Yayınları, 2007), 88.

22 Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözleriyle II. Mahmud İstanbul'u*, 316.

23 Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, 75.

Heybeliada'nın da bulunduğu bazı yerlerde kiracı olarak ikamet ettikleri vurgulanarak evlerini yabancılara kiralayanların kontrat nizamına uymaya özen göstermesi özellikle istenmiştir²⁴.

1. Nüfus ve Yerleşim

1.1. Nüfus Miktarı

Bir yerleşimin sosyal durumunu net şekilde kavramak için hiç şüphesiz ki öncelikle dönem nüfusu hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bu bağlamda Heybeliada'nın nüfusu, ilk olarak 1563 yılında 81 kişi olarak belirtilmiştir²⁵. Sonraki en yakın nüfus verisi 1820 yılında adada 800 kişinin yaşadığının tespit edilmesidir²⁶.

Heybeliada'nın XIX. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusu ile ilgili elimizdeki şüphesiz en detaylı kaynak, çalışmada verileri değerlendirilmiş olan 1836-1840 tarihli nüfus defteridir. Sadece erkek nüfusu içeren bu defterde kayıtlı hane reisi sayısı 187'dir. Bu gibi nüfus hesaplamalarında bir hanenin nüfusu beş kişi kabul edildiğinden dolayı²⁷ bu sayı beş ile çarpıldığında, bu dönemde ada nüfusunun ortalama 935 kişi olduğu görülmektedir.

24 BOA, Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devair (A.}MKT.NZD), 10/74 (4 Ramazan 1266/14 Temmuz 1850).

25 Vasil Stavridis, *E Mitropolis Halkidonos, Derkon Ke Prinkiponison*'dan nakleden Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 14.

26 Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 14.

27 Ord. Prof. Ömer Lûtfi Barkan haneyi yani aileyi beş kişi kabul etmiş ve bu görüş sonradan pek çok kişi tarafından benimsenmiştir. Nejat Göyünç, "Hane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 552. Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu ise sadece vergi mükellefi olan hane reisleri ve bekar erkeklerin kaydedildiği eski tahrirlerden farklı olarak bu sayımlarda, bir günlükten itibaren bütün nüfusun yazıldığına ve defterlerde aynı aileden olanların ekseriyetle peş peşe bulunduğuna dikkat çekmiştir. Kütükoğlu'na göre bu durum aynı çatı altında bir arada yaşadıkları gibi bir intiba uyandırıyor da tahriri yapanların ev ev dolaşmak yerine tahrir yapılan yerleşimin belli bir yerinde toplandığı, halkın ise mahalle mahalle gelerek deftere kaydedildiği düşünülürse aynı meskeni paylaşmayan baba ve oğulların yahut kardeşlerin de heyetin önüne birlikte çıkmış olmaları pekâlâ mümkündür. Bu sebeple hane reisi kaydedilen yani aile reisi konumunda olan baba ile ailesindeki diğer erkeklerin peş peşe yazılmaları hâlinde bunları aynı evi paylaşan geniş aile sınıfına mı, yoksa müstakil evlerde yaşayan çekirdek aile sınıfına mı sokmak gerektiğine karar vermek güçtür. Kütükoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu", 76-77. İncelediğimiz defterde de yetişkin yaşta olduğu hâlde hane reisi konumunda görünmeyen kardeşler ve oğullar mevcut olup bunların bazılarının kendi çocukları dahi vardır. Ancak bunlar hane reisi olarak kaydedilmediğinden ötürü kaç tanesinin ayrı hanesi olduğu belirsizdir. Dolayısıyla toplam nüfus hesabı kayıtlı hane reisi sayısı üzerinden yapılmıştır. Buna ek olarak nüfus defterlerine sadece erkekler kaydedildiği için defterde yer almayan kadın hane reislerinin muhtemel varlığı da unutulmamalıdır.

Çalışmanın bir diğer belkemiği olan olan 1845 tarihli temettuat defterinde²⁸ ise 172 olan hane sayısı yine beş ile çarpıldığında, defterin tutulduğu dönemde adanın tahmini nüfusu 860 olarak tespit edilmektedir²⁹.

1.2. Nüfus Yapısı ve Yerleşim

Adanın ele alınan dönemdeki nüfus yapısını incelemek amacıyla gerek nüfus gerekse de temettuat defterine bakıldığında, bunlarda kayıtlı bireylerin tamamına yakınının Rum olduğunu görülmektedir³⁰.

Sadece erkek nüfusun kaydedildiği 1836-1840 tarihli nüfus defterine göre adada 425 erkek mevcuttur³¹. Defterdeki nüfusun çoğunu Rumlar oluştururken 8 kişi Âsitâneli, 4 kişi Sakızlı, 2 kişi Ergirili, 1 kişi Giritli, 1 kişi Genceli, 1 kişi Kartallı, 1 kişi Bulgar, 1 kişi Ispartalı, 1 kişi Sirozlu, 1 kişi Arnavutköylü, 1 kişi Tekirdağlı, 1 kişi Akdenizli, 1 kişi Selanikli, 1 kişi Kırklarelili, 1 kişi Köstendilli, 1 kişi Filibeli, 1 kişi Yanyalı, 1 kişi Silivri, 1 kişi Tuzlalı, 1 kişi Bakkalköylü, 1 kişi Yenişehirli ve 1 kişi Kıbrıslı olarak kaydedilmiştir. Deftere 390 numara ile kaydedilen Ligor veled-i Dimitri'nin³² isminin yanına ise "Eflak'ta, gelecek" notu düşülmüştür³³.

Yalnızca hane reislerinin kaydedildiği 1845 tarihli temettuat defterine göre ise Heybeliada'da

28 BOA, Maliye Nezâreti Vâridât Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d), 4045.

29 Nüfus defterinin son güncellendiği tarih olan 1840 ile temettuat defterinin tutulduğu 1845 yılı arasında, normal şartlarda yukarı ivme göstermesi beklenen nüfusta azalma olmuştur. Fakat 1848 yılında başlayan vapur seferlerinin etkisiyle yüzyılın ikinci yarısında, tüm Prens Adaları'nda olduğu gibi Heybeliada'da da nüfusun düzenli artışa geçtiği, ileriki yıllara ait nüfus verilerinden anlaşılmaktadır. Orhan Türker'in tespitlerine göre 1867 yılında adanın sadece Rum nüfusu dahi 450 aileden müteşekkil 2.000 kişi, 1875 kışında ise 3.500 kişidir. Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 14-15. Türker kış nüfusunundaki bu artışı Rum okulları sebebiyle adaya yerleşen öğrenci ve öğretmenlere bağlamaktadır. Burada bahsedilen okullar, 1831 yılında faaliyete geçen Rum Ticaret Mektebi ve 1844 yılında faaliyete geçen Rum Ortodoks Ruhban Okulu'dur. Gülen, *Heybeliada*, 113; Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 36; Salih İnci, *Heybeliada Ruhban Okulu* (İstanbul: Yedirenk Kitap, 2011), 93. Bunlardan ilki hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşenur Erdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Özel Ticaret Okulu: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), 35-53. Nejat Gülen ise keşiş ve balıkçıların ikamet ettiği tenha, sessiz bir yerleşim olan Heybeliada'nın, Bahriye Mektebi'nin ikinci kez buraya nakledilmesinden sonra canlandığını belirtmektedir. Gülen, *Heybeliada*, 125.

30 Evliya Çelebi de XVII. yüzyılda ada halkının tamamının Rum olduğunu yazmıştır. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini) II. Kitap*, 8.

31 Söz konusu 425 kişiden 14 tanesi deftere sonradan eklenmiş, 6 tanesinin üzerine de kayıt silme amacıyla çizgi çekilmiştir. Ancak yaptığımız incelemeler, sonradan kaydedilen ve kaydı silinenler de dâhil olacak şekilde defterde ismi geçen herkesi içermektedir.

32 BOA, ML.CRD.d, 397, 10.

33 Bu tarz defterlerde lakaplar sıkça yer almasına karşın mezkûr defterde 110 numara ile kayıtlı Yakomi veled-i Yani'nin lakabının "Sağır" ve 116 numara ile kayıtlı terzi Kostandi veled-i Panayot'un hacı olması sebebiyle lakabının da "Acı" oluşu dışında net bir şekilde lakap özelliği taşıyan kayıt mevcut değildir. BOA, ML.CRD.d, 397, 5. Buna mukabil aslında lakap değil eşkal bilgisi özelliği taşıyan ama sadece iki kişide olduğu için lakap kabul edilebilecek unsurlar mevcuttur. Buna göre 1 numaralı Panayot veled-i Nikolaki "Kumral Bıyıklı" ve 22 numaralı İstavri veled-i Nikoli "Sarı Bıyıklı" olarak kaydedilmiştir. BOA, ML.CRD.d, 397, 4. Defterde bir de unvan sayılabilecek ifade mevcut olup 14 numara ile kayıtlı olan Zahariya veled-i Mihal'in adının önünde "Despot Yeğeni" yazmaktadır. Bunun belirtilmesine neden ihtiyaç duyulduğu ve bu kişinin yeğeni olduğu despotun defterde 6 numara ile kayıtlı olan Despot Anfinos veled-i Pandeli mi, yoksa bir başkası mı olduğu meçhuldür. BOA, ML.CRD.d, 397, 4.

172 hane mevcuttur. Deftere göre bu 172 hane reisinin tamamı Rum, Osmanlı tebaası ve erkektir. Bu tarz defterlerde sıklıkla bulunduğu üzere farklı bölge kökenli, yabancı tebaa, kadın yahut yetim hane reisi mevcut değildir³⁴.

İncelenen dönemde, Heybeliada'da Müslüman nüfus bulunduğuna dair herhangi bir defter yahut kayıt bulunamamıştır³⁵. Adaya yerleşen ilk Müslümanların Bahriye Mektebi personeli ile aileleri olduğu ve bunların kışlanın arka tarafında; yani adanın doğu cephesinde, Aya Yorgi Manastırı'na giden güzergahta "beylik" ismiyle anılan lojmanlara³⁶ yerleştiği bilinmektedir³⁷.

Bahriye Mektebi'nin Heybeliada'ya 1828 yılında yapılan ilk nakli, sadece Kasımpaşa'da inşa ettirilen yeni binası tamamlanana kadar sürecek geçici bir yerleşimdir. 1838 yılında Kasımpaşa'daki binanın inşaatı tamamlanınca mektep adadan taşınmış; fakat bir müddet sonra binanın yeterli genişlik ve uygunlukta olmadığı anlaşılınca 14 Aralık 1851'de kalıcı olarak Heybeliada'ya dönülmüştür³⁸.

Mektepte görevli hoca, müstahdem ve memurların yaşadığı evlerin varlığına dair tespit edilebilen ilk arşiv belgesi 30 Ağustos 1854 tarihlidir³⁹. Bundan iki yıl sonra ise personelin ikamet etmesi için mektep civarında bulunan beş hanenin kâfi gelmediği ve bilhassa hocaların kış mevsiminde adaya gidip gelmekte çok zorluk çektikleri, hatta bu sebeple bazen derslerin iptal olduğu gerekçesiyle mevcut beş haneye ek olarak on iki hane daha yapılmasına karar verilmiştir⁴⁰. Bu belgenin bir diğer önemli noktası, adada henüz bir Müslüman mahallesi bulunmadığının bilhassa vurgulanmış olmasıdır⁴¹. Dolayısıyla Heybeliada'daki ilk Müslüman yerleşimin, mektebin adaya ikinci ve kesin olarak nakledilişiyle birlikte yüzyılın ikinci yarısında

34 Defterde yeterli çeşitlilik sunamayan bir diğer nokta da lakapların yok denecek kadar az oluşudur. Sadece 29 numaralı hane reisi Dakidis'in babasının ismi "Kara Mihal" olarak kaydedilmiştir. BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 5.

35 İncelenen dönemde Kartal kazasında yaşayan Müslüman erkek nüfusa dair bilgileri içeren bir nüfus defteri mevcuttur. 121. sayfasında Kartal kasabasının bilgilerini içeren kısmın başlangıcında belirttiği üzere H.1248/M.1832-1833 tarihinde tutulan bu defter üzerindeki güncellemeler H.1255/M.1839-1840 yılına kadar devam etmiştir. Fakat bu defterde Prens Adaları'nda Müslüman bulunduğuna dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır. BOA.NFS.d., nr. 578.

36 Beylik evleri bugünkü Gemici Kaynağı Sokak'ta yer almıştır. Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 10; Millas, *Hala Hatırlıyorum Heybeliada*, 46; Gülen, *Heybeliada*, 25. Beylik evleri 1941 yılında yıktırılmıştır. Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 25.

37 Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 9, 10, 120; Millas, *Hala Hatırlıyorum Heybeliada*, 46; Gülen, *Heybeliada*, 25; Erdenen, *İstanbul Adaları*, 161. Millas ve Erdenen mektebin adaya nakil tarihini 1824 olarak hatalı vermekte ve ilk Müslüman yerleşimi bu tarihe dayandırmaktadır. Tuğlacı ise ailelerin adaya yerleşme tarihini önce -muhtemelen sehven- 1773 olarak, sonra da mektebin adaya ilk kez nakledildiği 1828 olarak iki farklı şekilde verilmektedir.

38 Mustafa Şanal ve Timur Demir, "Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Yeri", *Belleten*, 76/275 (2012), 170-172. Kasımpaşa'daki binanın genişliği hususunda yaşanan sıkıntı neticesinde, Heybeliada'da yapılan bina kompleksinin yeterli büyüklükte olmasına özen gösterilmiştir. BOA, Cevdet Bahriye (C.BH), 80/3826 (6 Rebiülevvel 1268/30 Aralık 1851).

39 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 313/13139, Leff: 2 (6 Zilhicce 1270/30 Ağustos 1854).

40 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 347/22898, Leff: 2 (28 Şevval 1272/2 Temmuz 1856).

41 BOA, İ.DH, 347/22898, Leff: 1 (20 Şevval 1272/24 Haziran 1856).

ortaya çıktığını, ilk Müslüman mahallesinin ise 1856'da lojmanların sayısının arttırılmasıyla oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴².

1.3. Nüfus ve Yaş Dağılımı

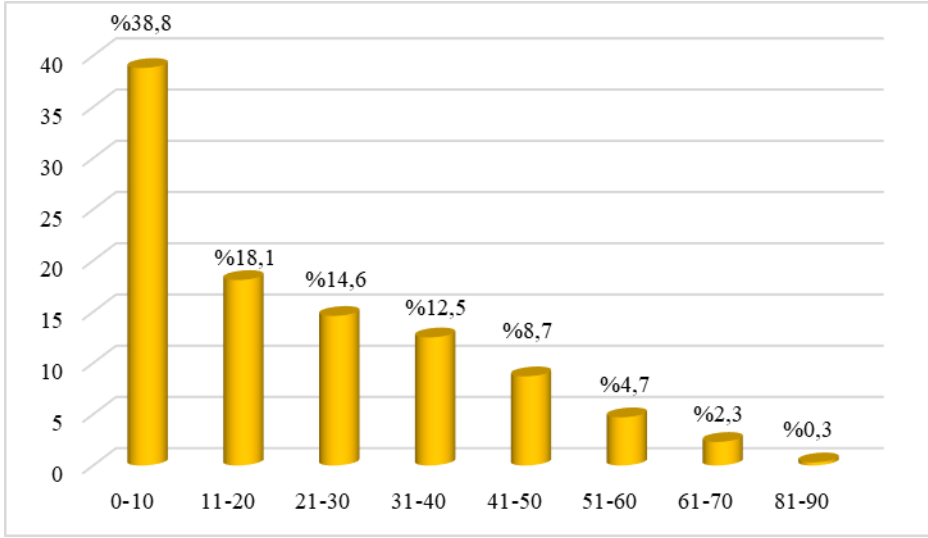
1845 tarihli temettuat defterine kayıtlı 172 kişinin tamamı hane reisiyken 1836-1840 tarihli nüfus defterinde kayıtlı 425 erkekte 187 tanesi hane reisi, 177 tanesi hane reisinin oğlu, 48 tanesi hane reisinin kardeşi, 5 tanesi hane reisinin torunu, 3 tanesi hane reisinin güveysinin oğlu, 2 tanesi hane reisinin güveysi, 1 tanesi hane reisinin yeğeni, 1 tanesi hane reisinin üvey oğlu ve 1 tanesi hane reisinin evlatlığı konumundadır. Hane reisi konumundaki erkeklerin 70 tanesi (%36,8) aynı zamanda yaşadıkları evdeki tek erkektir.

Tablo 1: 1836-1840 Tarihli Nüfus Defterine Göre Erkek Nüfusun Dağılımı

Hane Reisi	%44
Hane Reisinin Oğlu	%41,6
Hane Reisinin Kardeşi	%11,3
Hane Reisinin Torunu	%1,2
Hane Reisinin Güveysinin Oğlu	%0,7
Hane Reisinin Güveysi	%0,5
Hane Reisinin Yeğeni	%0,2
Hane Reisinin Üvey Oğlu	%0,2
Hane Reisinin Evlatlığı	%0,2

Defterde kayıtlı 425 erkek içinde 165 kişi 0-10 yaşları arasında, 77 kişi 11-20 yaşları arasında, 62 kişi 21-30 yaşları arasında, 53 kişi 31-40 yaşları arasında, 37 kişi 41-50 yaşları arasında, 20 kişi 51-60 yaşları arasında, 10 kişi 61-70 yaşları arasında ve 1 kişi 81-90 yaşları arasındadır. Hane reislerinin yaşları incelendiğinde ada genelinde evin erkeği konumunda 6 adet (%3,2) çocuk, diğer bir deyişle yetim hane reisi bulunduğu görülmektedir. Buluğa erip cize vermediği için erişkin sayılmayan bu kişiler, evde kendilerinden büyük bir erkek olmadığı için deftere hane reisi konumunda kaydedilmişlerdir ve hiçbirinin mesleği yoktur.

42 Orhan Türker'in tespitlerine göre 1865 yılında, adada hemen hepsi memur ve asker ailelerinden oluşan 27 Türk aile bulunmaktadır. Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 14-15.

Grafik 1: 1836-1840 Tarihli Nüfus Defterine Göre Erkek Nüfusun Yaş Dağılımı

2. Ekonomik Yapı

2.1. Tarımsal Üretim ve Meslekler

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda “bâğlı ve bâğçeli” şeklinde tasvir ettiği⁴³ Heybeliada’da hane reislerine ait toprağın miktarı, kullanım şekli ve gelirlerine dair bilgilere temettuat defteri vasıtasıyla erişilebilmektedir. Defterde 3 hane reisine ait toplam 9,5 dönüm bahçe kaydedilmiştir. Hiçbirinde ne yetiştirildiği belirtilmeyen bu bahçelerin yıllık gelirleri 150 ile 400 kuruş arasında değişmektedir. Bahçelerin 8 dönümü bahçıvan hane reislerine aittir. Defterde kayıtlı 2 hane reisine ait toplam 43 dönüm tarlanın ise tamamı boş durumda olup herhangi bir geliri bulunmamaktadır.

Cosima Comidas de Carbognano (Kozmas Kömürçiyân) da 1793 yılında kaleme aldığı eserinde, Heybeliada’nın ilk yerleşimi olan Halki köyünde bahçe ve üzüm bağlarının bulunduğunu yazmaktadır⁴⁴. Temettuat defterine de 7 hane reisine ait toplam 36 dönüm bağ kaydedilmiştir. Tamamı ekili durumda olan bağların yıllık gelirleri 80 kuruş ile 1.500 kuruş arasında değişmektedir. Mevzubahis bağların 3 dönümü, 77 numaralı hanenin reisi papaz Bakaret veled-i Nikoli’ye⁴⁵ aittir ki kendisi deftere “manastırın papazı” olarak kaydedilmiştir. Ele alınan dönemde adalardaki manastırların bağlara, tarlalara ve değirmenlere sahip olduğu; bunları işleyerek şarap, arpa, buğday ve un temin ettikleri bilinmektedir.

43 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini) II. Kitap*, 41.

44 Carbognano, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, 91.

45 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 10.

Yunan yazar Skarlatos Byzantios, 1862 yılında Atina’da yayımlanan *Konstantinopolis* adlı eserinde, adanın en yüksek tepesi olan 136 metre yüksekliğindeki Değirmen Tepesi’nde yüz yıl kadar kullanıldıktan sonra terk edilmiş bir yel değirmeninin kalıntılarını yazmıştır. Buna göre Panayia Kamariotissa Manastırı’na ait olan değirmen, 1710 yılında Başrahip Neofitos tarafından yaptırılmıştır⁴⁶. Kutrulomilo⁴⁷ adlı bu değirmen, XX. yüzyılın ortalarına değin mevcut olmakla birlikte günümüzde geriye sadece duvarlarının bir kısmı kalmıştır⁴⁸. Değirmen Burnu olarak bilinen mahalde bulunan ve “Milo”⁴⁹ adıyla bilinen ikinci değirmen ise Aya Triada Manastırı rahipleri tarafından kullanılmıştır⁵⁰. XX. yüzyıl başına kadar kullanımda olan⁵¹ bu değirmen bugün hâlen ayaktadır ve adanın simgelerinden biri hâline gelmiştir.

Heybeliada’ya ait temettuat defterinde, 2 kişinin yarımşar hisseyle sahip olduğu bir yel değirmeni kayıtlıdır. Kiraya verilmiş durumdaki bu değirmenin yıllık toplam geliri 500 kuruştur. Fakat deftere göre mevzubahis değirmene yarımşar hisse ile sahip olan kişilerin ikisi de ruhban sınıfına mensup değildir. Biri 5 numaralı hanenin reisi kahveci Yani veled-i Şirvat⁵², diğeri ise 8 numaralı hanenin reisi bakkal Yorgi veled-i Dimitri⁵³ olan bu kişilerin değirmenlere sahip oldukları belirtilen manastırlarla da görünen bir alakası bulunmamaktadır. Manastırlardaki din adamlarının değirmenleri kullanmadıkları zamanlarda kiraya verdikleri bilinmektedir⁵⁴. Ayrıca ada halkından da zaman zaman yel değirmeni inşa etme hususunda girişimler olmasına⁵⁵ dayanarak bu değirmenin özel mülk statüsünde inşa edilmiş üçüncü bir değirmen olduğu söylenebilir.

İncelenen dönemde adada mevcut meslek gruplarının belirlenmesi açısından hem nüfus hem de temettuat defteri mühim veriler içermektedir. Bunlardan nüfus defteri bize tüm erkek nüfusun mesleki bilgilerini sunmakla birlikte gelirlerini içermez. 425 kişinin kayıtlı olduğu nüfus defterinde 165 kişinin mesleği kaydedilmiştir. Fakat bunlardan bir tanesi aynı anda iki meslek icra ettiği için toplam meslek erbabı sayısı 166’tir. Aynı anda iki mesleğe mensup bu

46 Skarlatos Byzantios, *Konstantinopolis*’ten nakledenler Türker, *Halki’den Heybeli’ye Bir Ada Hikayesi*, 22; Erdenen, *İstanbul Adaları*, 160, 182. Değirmenin yapıldığı yerde daha evvelden bir gözetleme kulesi olduğu bilinmektedir. Gustave Schlumberger, *İstanbul Adaları* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 60; Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 26.

47 Bu değirmenin isminin gerçekte Kitrinomilo olup yıllar içinde fonetiği değişerek Kutrulomilo hâline gelmiş olması muhtemeldir. “Kutruolo” kelimesinin Yunanca karşılığı bulunmamakla birlikte ona fonetik olarak en yakın anlamlı kelime “sarı” anlamına gelen “kitrino” kelimesidir. Tuncay ve Karatzas, “Kitrino”, *Ellino-Tourkiko Leksiko*, 384.

48 Gülen, *Heybeliada*, 206.

49 “Milo” kelimesi, Yunanca “değirmen” anlamına gelmektedir. Tuncay ve Karatzas, “Milo”, *Ellino-Tourkiko Leksiko*, 490.

50 Türker, *Halki’den Heybeli’ye Bir Ada Hikayesi*, 22-23.

51 Gülen, *Heybeliada*, 206; Erdenen, *İstanbul Adaları*, 183. Erdenen, I. Dünya Savaşı yıllarında bu değirmende buğday öğütüldüğünü belirtmektedir.

52 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 2.

53 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 3.

54 Aleksandre Meksis, *Heybeliada Teoloji Mektebi Tarihi III*’ten nakleden Erdenen, *İstanbul Adaları*, 160.

55 BOA, A.}MKT.NZD, 138/3 (25 Cemaziyelahir 1271/15 Mart 1855); BOA, A.}MKT.NZD, 140/89 (13 Receb 1271/1 Nisan 1855).

kişi, defterde 76. sırada yer alıp hem çorbacı hem pamukçu olarak kaydedilen Haralambos veled-i İstilyanos'tur⁵⁶.

Nüfus defterinden farklı olarak gelirleri de içeren temettuat defterine göre adadaki 172 hane reisinin tamamı meslek sahibidir. Ancak temettuat defterlerinin sadece hane reislerine ait bilgileri içerdiği göz ardı edilmemelidir. Muhakkak ki defterin tutulduğu dönemde ada genelinde çok daha çeşitli meslek grupları mevcuttur.

Her iki defterde de en çok rağbet gören meslekler, ada coğrafyasına uygun olarak denizle bağlantılıdır. Bunlar tayfalık, balıkçılık, balıkçı tayfalığı, fiçıcılık, kayıkçılık ve kayıkçı tayfalığıdır. Temettuat defterine göre 46 hane reisi hayatını gemilerde tayfalık yaparak kazanmaktadır. Tayfaların gelirleri 300 kuruş ile 1.200 arasında değişim göstermektedir. Fiçıcılar ise sadece nüfus defterinde yer almaktadır. Defterde kayıtlı 3 fiçıcı hane reisinin tamamı Tersâne-i Âmire için fiçi imal ve tamiriyle görevli olduklarından isimlerinin üstüne "Tersane" yahut "Tersaneli" yazılmıştır⁵⁷.

Denizle bağlantılı diğer iki meslek olan balıkçılık ve kayıkçılığın ortak noktası ise piyadelerdir. Tüm Prens Adaları gibi Heybeliada'da da tercih edilen kayık cinsi piyade olmuştur. Temettuat defterine göre ada genelinde 39 hane reisine ait toplam 38 hisse piyadenin hepsi sahiplerince kullanımdadır. Adadaki piyadelerin 22 hissesi (%57,9) balık piyadesi olup 1 tanesi hariç hepsi balıkçı hane reislerine aittir ve gelirleri 400 kuruş ile 1.200 kuruş arasında değişmektedir. Kalan 16 hisse (%42,1) ise sefer piyadesidir ve sahiplerinin hepsi kayıkçıdır. Bunların gelirleri 500 kuruş ile 1.000 kuruş arasında değişmektedir. Piyadelerin değerleri ile ilgili elimizdeki tek veri, Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan 18 Aralık 1835 tarihli iki hükümdür. Bu hükümlere göre vefat eden Çolak Kosti veled-i Yanako, varislerine 800 kuruş değerinde bir piyade bırakmıştır⁵⁸.

Nüfus defterine göre 45 kişi, temettuat defterine göre ise 27 hane reisi balıkçıdır. Temettuat defterindeki balıkçı hane reislerinin yıllık geliri 200 kuruş ile 1.200 kuruş arasında değişmektedir. Ayrıca 10 hane reisi balıkçı tayfasıdır ve yıllık gelirleri 450 kuruş ile 1.200 kuruş arasında değişmektedir. Defterde kayıtlı balıkçılardan 20 tanesi kendi balık piyadesine ve 3 tanesi kendi balık ıgrıbına sahiptir⁵⁹. Adada 6 hane reisine ait toplam 5 hisse balık ıgrıbu bulunmaktadır ve yıllık gelirleri 600 kuruş ile 1.500 kuruş arasında değişmektedir. Bu 5 hissenin 3 hissesi (%60) kirada olup geliri 2.700 kuruş iken balıkçı olan sahibi tarafından kullanımda olan 1,5

56 BOA, ML.CRD.d, 397, 5.

57 Fiçıcılık aslında zanaatkarlık sınıfına girebilecekken defterde kayıtlı tüm mensuplarının Tersâne-i Âmire için çalışmaları sebebiyle denizle bağlantılı meslekler arasında zikredilmiştir. XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında donanma için mancana, fiçi ve varil ihtiyacının ne suretle karşılandığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Burak Kocaoğlu, "Osmanlı Donanması'nın Tatlı Su İhtiyacının Karşılanması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/1 (2019), 79-92.

58 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 2a, 8 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835); Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 10b, 43 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835).

59 Defterde bahsi geçen ıgrıp, Osmanlı balıkçıları tarafından sıkça tercih edilen ve İstanbul'da çok eski çağlardan beri kullanıldığı düşünülen geleneksel bir ağ çeşididir. Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 111.

hissenin (%30) geliri 1.650 kuruştur. Geri kalan yarım hissenin (%10) ise durumu belirsizdir ve herhangi bir geliri yoktur. Kaydedilen 5 hisse balık ığrıbnın sadece 3,5 hissesi (%70) balıkçı hane reislerine aittir. Balık ağlarının değerleri ile ilgili elimizdeki tek veri, Adalar 6 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde yer alan 18 Aralık 1835 tarihli iki hükümdür. Tereke kaydı ihtiva eden bu hükümlere göre vefat eden Çolak Kosti veled-i Yanako, varislerine 2.100 kuruş değerinde balık ağı bırakmıştır⁶⁰.

Prens Adaları'na vapur seferleri, ele alınan defterlerin tutuluşundan sonra başladığı⁶¹ için incelenen dönemde ulaşım kayıklar ile sağlanmış; bu durum kayıkcılık mesleğinin her iki defterde de sıkça kaydedilmesine sebep olmuştur. Nüfus defterine göre 39 kişi, temettuat defterine göre ise 21 hane reisi kayıkcılık yaparak hayatını sürdürmektedir. Temettuat defterinde kayıtlı kayıkcılardan 17 tanesi kendi sefer piyadesine sahiptir. Kayıkcı hane reislerinin yıllık geliri 500 kuruş ile 1.600 kuruş arasında değişmektedir. 3 hane reisi ise hayatını kayıkcı tayfalığı yaparak kazanmaktadır. Bunların yıllık geliri ise 450 kuruş ile 600 kuruş arasında değişmektedir.

Kayıklarla yapılan yolcu taşımacılığına dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterler son derece kıymetli kaynaklardır. Bu defterler sayesinde piyade kayıkları ile bir mevkiden diğerine yapılan seferlerin sayısı, kayıkcıların isimleri, yolcu sayıları, yolcuların etnik kökenleri ve cinsiyetleri gibi detaylara erişilebilmektedir. Bu bağlamda yüzyılın ilk çeyreğine ait farklı tarihlerdeki dört defter örneği ele alınarak bunlarda yer alan toplam beş kayıt incelenmiş ve vapurla seyahatin başlamasından önce Heybeliada ile İstanbul arasındaki piyade seferleri hakkında genel bir tablo çıkarılmaya uğraşmıştır.

Diğerlerinden hayli erken tarihli ilk deftere göre 8-14 Ekim 1822 tarihleri arasındaki bir haftalık sürede, Heybeliada'dan İstanbul'a 23 sefer yapılmıştır⁶². Bu seferlerde taşınan toplam yolcu sayısı 118'dir. Bu 118 yolcunun 84 tanesi Rum erkek, 25 tanesi Rum kadın ve 9 tanesi efrenc erkektir. Buna mukabil aynı hafta içinde İstanbul'dan Heybeliada'ya 24 sefer yapıldığını görülmektedir⁶³. Bu seferlerde taşınan toplam yolcu sayısı 153'tür. Bu 153 yolcunun 130 tanesi Rum erkek, 12 tanesi Rum kadın, 9 tanesi efrenc erkek, 1 tanesi efrenc kadın ve 1 tanesi Ermeni erkek olarak kaydedilmiştir. Genele baktığımızda 8-14 Ekim 1822 tarihleri arasındaki bir haftalık süre zarfında, tamamı Rum kayıkcılar tarafından yapılan karşılıklı 47 piyade seferi neticesinde toplam 271 yolcu taşınmıştır. Bu yolcuların etnik kökenleri ve cinsiyetleri şu şekildedir: 214 Rum erkek, 37 Rum kadın, 18 efrenc erkek, 1 efrenc kadın, 1 Ermeni erkek.

60 Adalar 6 Numaralı Şer'iyeye Sicili, 2a, 8 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835); Adalar 6 Numaralı Şer'iyeye Sicili, 10b, 43 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835).

61 Prens Adaları'na vapur seferi düzenlendiğine dair en erken arşiv belgesi 1848 tarihli olup bu belgeye göre Tersâne-i Âmire vapurları, Büyükdere ve Arnavutköy ile Büyükada ve Heybeliada arasında sabah akşam birer sefer yapmıştır. BOA, Sadâret Mektubî Evrakı (A.}MKT), 137/90 (4 Şaban 1264/6 Temmuz 1848). Mevzubahis seferlerin başlaması ve yüzyılın sonuna kadar yaşanan süreç için bkz. Saygın, *XIX. Yüzyılda Büyükada (Sosyal ve Ekonomik Durumu)*, 71-73.

62 BOA, Bâb-ı Âsafî Divan Kalemî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri İzn-i Sefine Defterleri (A.}DVN.İZN.d), 920, 7.

63 BOA, A.}DVN.İZN.d, 920, 6.

Üzerinde herhangi bir yıl bilgisi yer almayan fakat 1823 senesine ait olması muhtemel başka bir deftere göre 13-19 Ocak tarihleri arasındaki bir haftalık zaman zarfında Heybeliada'dan İstanbul'a 3 sefer yapılmıştır⁶⁴. Bu seferlerde toplam 13 yolcu taşınmıştır. Bunların 12 tanesi Rum erkek ve 1 tanesi Rum kadındır. Aynı hafta içinde İstanbul'dan Heybeliada'ya düzenlenen sefer sayısı 6'dır⁶⁵. Bu seferlerde toplam 28 yolcu taşınmıştır. Bunların 19 tanesi Rum erkek, 6 tanesi Rum kadın ve 3 tanesi Ermeni erkektir. Yani 13-19 Ocak 1823 haftası içinde geliş ve gidiş toplam sefer sayısı 9, taşınan toplam yolcu sayısı ise 41'dir. Bu 41 yolcunun 31 tanesi Rum erkek, 7 tanesi Rum kadın ve 3 tanesi Ermeni erkek olarak kaydedilmişken kayıkçıların tamamı Rum'dur.

Bir sonraki hafta, yani 20 Ocak-26 Ocak 1823 tarihleri arasındaki bir haftalık sürede, Heybeliada'dan İstanbul'a 7 sefer gerçekleşmiştir⁶⁶. Bu seferlerde taşınan toplam yolcu sayısı 34'tür. Bunların 21 tanesi Rum erkek, 11 tanesi Rum kadın, 1 tanesi Ermeni erkek ve 1 tanesi efrenc erkek olarak kaydedilmiştir. Aynı hafta içinde İstanbul'dan Heybeliada'ya 4 sefer yapılmıştır⁶⁷. Bu seferlerde toplam 26 yolcu taşınmıştır. Bu 26 yolcunun 17 tanesi Rum erkek, 4 tanesi Rum kadın, 3 tanesi Hırvat erkek ve 2 tanesi Ermeni erkektir. 20-26 Ocak 1823 haftasında yapılan toplam sefer sayısı 11, bu seferlerde taşınan yolcu sayısı 60'tır. Bu yolcuların toplamda 38 tanesi Rum erkek, 15 tanesi Rum kadın, 3 tanesi Ermeni erkek, 3 tanesi Hırvat erkek ve 1 tanesi efrenc erkektir. Kayıkçıların ise tamamı Rum'dur.

Aynı defterde yine 1823 senesine ait fakat ay ve gün bilgisi olmayan bir kayıt daha mevcuttur⁶⁸. Defterdeki bir önceki kayıt ile bir sonraki defterin tarihlerinden yola çıkarak söz konusu kaydın 27 Ocak-16 Şubat arasındaki bir tarihte tutulmuş olması muhtemeldir. Buna göre bir hafta içinde Heybeliada'ya 4 sefer düzenlenmiştir. Hafta boyunca tamamı Rum kayıkçıları tarafından yapılan seferlerin toplamında Heybeliada'ya 35 yolcu taşınmıştır. Bu yolcuların 28 tanesi Rum erkek, 5 tanesi Rum kadın, 1 tanesi Ermeni erkek ve 1 tanesi efrenc erkektir.

17-23 Şubat 1823 tarihleri arasında geçen bir haftalık süre zarfında⁶⁹ ise Heybeliada'dan İstanbul'a 4 sefer yapılarak 10 Rum erkek, 1 Rum kadın ve 1 Ermeni erkek, toplam 12 yolcu taşınmıştır. Aynı hafta İstanbul'dan Heybeliada'ya gerçekleşen 6 seferde ise toplam 54 yolcu taşınmış olup bunların 42 tanesi Rum erkek, 10 tanesi Rum kadın ve 2 tanesi Ermeni erkektir. Buna göre geliş ve gidiş bir hafta içinde yapılan toplam sefer sayısı 10, bu seferlerde taşınan yolcu sayısı 66'dır. Kayıkçıların hepsi Rum iken yolcuların 52 tanesi Rum erkek, 11 tanesi Rum kadın, 3 tanesi Ermeni erkektir.

İncelenen beş kaydın genelinde, İstanbul ile Heybeliada arasında karşılıklı olarak ve tamamı Rum kayıkçıları tarafından yapılan⁷⁰ 81 sefer ile 473 yolcu taşınmış; bu yolcuların 363 tanesi

64 BOA, C.BH, 218/10157.

65 BOA, C.BH, 218/10157.

66 BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emni Defterleri (D.BŞM.İGE.d), 17217, 2.

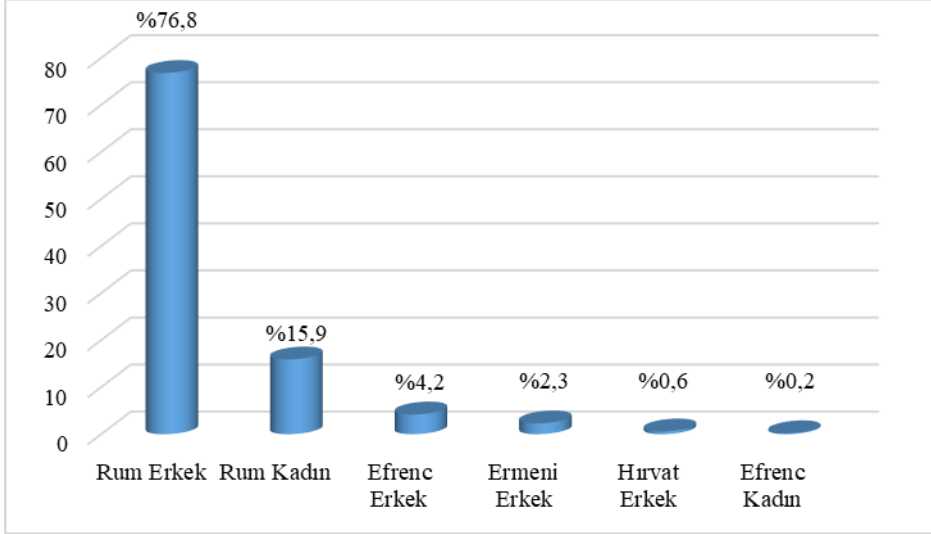
67 BOA, D.BŞM.İGE.d, 17217, 2.

68 BOA, D.BŞM.İGE.d, 17217, 7.

69 BOA, A.İDVN.İZN.d, 923, 4.

70 Defterlerde seferleri gerçekleştiren kayıkçıların isimleri de yer almaktadır.

Rum erkek, 75 tanesi Rum kadın, 20 tanesi efrenc erkek, 11 tanesi Ermeni erkek, 3 tanesi Hırvat erkek ve 1 tanesi efrenc kadın olarak kaydedilmiştir. Yolcuların etnik dağılımı aynı zamanda adanın incelenen dönemdeki profili açısından da önemli bir veridir.

Grafik II: İncelenen Defterlere Göre Piyade Kayıkları ile Taşınan Yolcuların Etnik Dağılımı

Gerek nüfus gerekse de temettuat defterinde öne çıkan ikinci sektör hizmet sektörüdür. Bu sektör kapsamında karşımıza ilk olarak meyhanecilik çıkar. Nüfus defterine göre ada genelinde 17 adet meyhaneci ve 2 adet meyhaneci çırağı mevcuttur. Temettuat defterinde bu mesleği icra eden hane reisi kaydedilmemiştir. Kahvecilik ise nüfus defterinde sadece 1 kişi tarafından icra edilmektedirken temettuat defterinde hizmet sektörünün en çok tercih edilen mesleğidir. Temettuat defterine göre ada genelinde 15 hane reisi kahvecilik yapmaktadır ve yıllık gelirleri 250 kuruş ile 1.600 kuruş arasında değişmektedir. Kahveci hane reislerinin 11 tanesi kendi kahvehanesine sahiptir. 1 hane reisi ise kahveci çırağı olarak hayatını kazanmaktadır ve yıllık geliri 450 kuruştur. Kahvecilik gibi bakkallık da nüfus defterinde fazla rağbet görmemektedir ve adada sadece 1 bakkal kaydedilmiştir. Buna mukabil temettuat defterine göre 15 adet bakkal hane reisi bulunmaktadır. Bunların 10 tanesi kendi dükkânına sahip durumdadır. Bakkal hane reislerinin yıllık geliri 400 kuruş ile 1.450 kuruş arasında değişmektedir. Ayrıca 2 hane reisi hayatını bakkal çıraklığı yaparak kazanmaktadır. Bunların yıllık geliri 250 kuruş ve 400 kuruştur. Nüfus defterinde 8 ekmekçi kayıtlı iken temettuat defterinde ekmekçi hane reislerinin sayısı 4'tür. Temettuat defterine göre 3 tanesi kendine ait bir fırına sahip olan bu ekmekçilerin yıllık gelirleri ise 550 kuruş ile 1.050 kuruş arasında değişmektedir. Sakalık da her iki defterde mevcut olan bir meslektir. Nüfus defterinde 3 saka kayıtlı iken temettuat defterinde 4 adet saka mevcut olup yıllık gelirleri 350 kuruş ile 700 kuruş arasında değişmektedir. Nüfus

defterinde 3 kasap kayıtlı iken temettuat defterinde kayıtlı tek kasabın geliri 1.100 kuruştur. Yine nüfus defterinde 2 hizmetkâr kaydedilmişken temettuat defterinde bu sayı teke inmiş ve geliri 400 kuruş olarak kaydedilmiştir. Hizmet sektörünün bir diğer mesleği tütüncülüktür. Nüfus defterinde 2 tütüncü kayıtlı iken temettuat defterindeki tütüncü sayısı birdir ve geliri 400 kuruştur. Hizmet sektöründe ele alınabilecek müzisyenlik de her iki defterde kaydedilen bir diğer meslektir. Bu mesleğin nüfus defterindeki yegâne erbabı “çalgıcı” olarak kaydedilmişken temettuat defterindeki tek meslektaşı da “mehter” olarak geçmektedir⁷¹ ve 500 kuruş gelire sahiptir. Her iki defterde birer kişi kaydedilen diğer bir meslek pamukçuluktur. Temettuat defterine göre bu mesleğe mensup hane reisinin geliri 500 kuruştur.

Bunlar dışında nüfus defterine göre Heybeliada'da hizmet sektörü dâhilindeki meslek grupları ve bu meslekleri icra edenlerin sayıları şöyledir: 8 şekerçi ve 1 yüncü. Temettuat defterinde ise hizmet sektöründe ayrıca aşçılık, şerbetçilik ve boyacılık gibi meslekler bulunmakta olup bunların tamamı birer kişi tarafından icra edilmektedir. Aynı deftere göre bu kimselerin yıllık gelirleri şu şekildedir: Aşçı 450 kuruş, şerbetçi 2.500 kuruş ve boyacı 500 kuruş. Bunlardan şerbetçi hane reisi, kendi dükkânında çalışmaktadır.

Heybeliada'daki meslek gruplarını sınıflarken karşılaştığımız bir diğer sektör zanaatkârlıktır. Adada zanaatkâr olarak tanımlayabileceğimiz ilk meslek grubu dülgelik olup nüfus defterinde 1, temettuat defterinde 4 dülgelik kayıtlıdır. Temettuat defterindeki dülgeliklerin yıllık gelirleri 500 kuruş ile 800 kuruş arasında değişmektedir. Her iki defterde ayrıca berberler kayıtlıdır. Bunların sayısı nüfus defterinde 3 iken temettuat defterinde 4 berber ve 1 berber çırağı bulunmaktadır. Temettuat defterine göre sadece 1 tanesi kendi dükkânına sahip olan berber hane reislerinin yıllık geliri 500 kuruş ile 700 kuruş arasında değişirken berber çırağının yıllık geliri 350 kuruştur. Bir diğer zanaatkâr grubu terzilerdir. Nüfus defterine 4, temettuat defterine 1 terzi ve 1 terzi kalfası kayıtlıdır. Temettuat defterinde bunların yıllık gelirleri sırasıyla 800 ve 550 kuruş olarak kaydedilmiştir. Terzi hane reisi de kendi dükkânını kullanan hane reislerinden biridir. Nüfus defterinde zanaatkârlık sektörüne mensup 1 cevahirçi ve 2 kürkçü de bulunmaktayken temettuat defterinin zanaatkârlığa dair son unsuru aktarlık olup yıllık 1.350 kuruş kazanan aktar hane reisi, kendi dükkânında çalışmaktadır.

Dördüncü sırada tarımla ilgili meslekler bulunmaktadır. Bunlar nüfus defterinde 3 rençper, 6 bahçıvan, 1 değirmenci olarak karşımıza çıkmaktadır. Temettuat defterinde ise bu sektör oldukça az sayıda yer bulmaktadır. Deftere göre adadaki hane reisleri arasında sadece 2 adet bahçıvan bulunmaktadır ve her ikisinin de yıllık gelirleri 600 kuruştur.

Beşinci olarak kamu sektörü ile karşılaşılmaktadır. Nüfus defterine göre ada genelinde 6 kişi kamu çalışanı olup bunların 3 tanesi papaz, 1 tanesi despot, 1 tanesi çorbacı, 1 tanesi yazıcı olarak görev yapmaktadır. Temettuat defterindeki kamu görevlilerinden ilki ise adadaki

71 Mehter kelimesi defterde müzisyen anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamda kullanıldığı başka defterler de mevcuttur. Örneğin Keşan'ın Müslüman erkek nüfusuna dair bilgileri ihtiva eden 4092 ve 4096 numaralı nüfus defterlerindeki müzisyenler de mehter şeklinde kaydedilmiştir. Burçin Işım, “Nüfus ve Maliye Defterlerine Göre Keşan'da Romanlar [1830-1848], *History Studies*, 10/10 (2018), 169, 173.

mektebin hem hocası hem de müdürü⁷² olan 49 numaralı hane reisi Vasil veled-i Nikite⁷³ olup kendisinin yıllık geliri 300 kuruş olarak kaydedilmiştir. Diğeri ise 77 numaralı hane reisi olan papaz Bakaret veled-i Nikoli⁷⁴ olup bu kişi daha evvel de belirttiğimiz üzere “manastırın papazı” olarak kaydedilmiştir. Bu din adamının mesleki geliri bulunmamakta, tek geliri olan 200 kuruşu 3 dönümlük bağından elde etmektedir.

Nüfus defterinde yer alıp temettuat defterinde yer almayan tek sektör ticarettir. Buna göre adada 2 kişi hayatını tüccarlıktan kazanmaktadır.

Tablo 2: Nüfus ve Temettuat Defterlerinde Yer Alan Meslekler

Meslek	Temettuat Defterinde	Nüfus Defterinde
Aktar	1	-
Aşçı	1	-
Bahçıvan	2	6
Bakkal	15	1
Bakkal Çırağı	2	-
Balıkçı	27	45
Balıkçı Tayfası	10	-
Berber	4	3
Berber Çırağı	1	-
Boyacı	1	-
Cevahirci	-	1
Çalgıcı/Mehter	1	1
Çorbacı	-	1
Değirmenci	-	1
Despot	-	1
Duhancı/Tütüncü	1	2
Dülger	4	1
Ekmekçi	4	8
Fıçıçı	-	3
Hizmetkâr	1	2
Kahveci	15	1
Kahveci Çırağı	1	-
Kasap	1	3
Kayıkçı	21	39
Kayıkçı Tayfası	3	-

72 Söz konusu mektebin hangisi olduğu belirtilmemle birlikte bu dönemde adada eğitim vermekte olan Rum Ticaret Mektebi ve Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nun müdürleri arasında böyle bir isim bulunmamaktadır. Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 175; İnci, *Heybeliada Ruhban Okulu*, 178. Dolayısıyla bahsi geçen mektep adadaki Rum ilkokulu olmalıdır. Bu okulun kuruluş tarihi net olmamakla birlikte XVIII. yüzyılın sonunda adadaki çocukların ilköğrenimlerini Aya Yorgi Manastırı bünyesinde, rahipler denetiminde sürdürdüğü bilinmektedir. Domenico Sestini, *Lettres de L'Abbé Domenico Sestini*'den nakleden Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*, 47; Skarlatos Byzantios, *Konstantinopolis*'ten nakleden Millas, *Hala Hatırlıyorum Heybeliada*, 152; Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, 34. Türker 1849 yılında ada halkından toplanan bağışlarla bir okul binası inşa edildiğini belirtmektedir.

73 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 7.

74 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 10.

Kürkçü	-	2
Mektep Hocası/Müdürü	1	-
Meyhaneci	-	17
Meyhaneci Çırağı	-	2
Pamukçu	1	1
Papaz	1	3
Rençper	-	3
Saka	4	3
Şekerci	-	8
Şerbetçi	1	-
Tayfa	46	-
Terzi	1	4
Terzi Kalfası	1	-
Tüccar	-	2
Yazıcı	-	1
Yüncü	-	1
Toplam	172	166

Nüfus ve temettuat defterlerinde yer bulmamakla birlikte bu dönemde adada madencilik yapıldığı da olmuştur. Daha evvel belirttiğimiz üzere Heybeliada'nın Halki ismi almasının sebebi, topraklarında yoğun olarak bulunan bakırdır.

Todori isimli bir madenci, 1846 yılında Büyükkada ile Heybeliada'da bakır madenleri bularak devletten bunları on seneliğine işletme hakkı talep etmiştir. Bu talep üzerine bakırlardan bir miktar numune incelenmek üzere darphaneye gönderilip işletilmeye uygun bulursa dahi Büyükkada'da bulunan madenin Zeytinburnu'ndaki Demir Fabrika-i Hümâyunu için kullanılabilceği hatıra gelmiştir. Ayrıca yine Büyükkada'daki bakır madeninin, aynı adadaki demir madenine olan yakınlığından dolayı ikisinin bir adada bulunmasının ileride olumsuzluklara yol açabileceğine kanaat getirilmiş ve Todori'ye sadece Heybeliada'daki madeni işletme hakkı verilmiştir⁷⁵. Fakat bir yıl kadar sonra Heybeliada'daki bakır madeninin de çok yakın mesafede olması sebebiyle Büyükkada'daki demir madeni için kullanılabilceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bu ikinci madenin işletmesi de yaptığı 1.000 kuruşluk masraf kendisine geri verilmek suretiyle Todori'nin elinden alınarak devlete devredilmiştir⁷⁶.

2.2. Gayrimenkuller

Temettuat defterine göre adada çeşitli gayrimenkuller mevcut olup bunların bir kısmı sahiplerine gelir sağlamaktadır. Bu gayrimenkul türlerinin ilki arsalardır ve ada genelinde 2 hane reisine ait toplam 1.300 zirâ' arsa bulunmaktadır. Bunların 600 zirâ'lık kısmı (%46,2) boş, 700 zirâ'lık kısmı (%53,8) ise kullanımda olarak kaydedilmiştir.

Temettuat defterlerinde, içlerinde hane reisleri ikamet ettiği için gelir getirmeyen evler

75 BOA, İ.MVL, 80/1590, Leff: 2 (6 Şaban 1262/30 Temmuz 1846).

76 BOA, İ.DH, 159/8263 (19 Zilkade 1263/29 Ekim 1847).

kaydedilmemiştir. Bunun dışında hiç malı olmayan yahut sadece içinde oturduğu eve sahip olan hane reisleri belirtilmiştir⁷⁷. Heybeliada temettuat defterinde ikamet edilen evler dışında, 5 hane reisine ait 5 adet ev kaydedilmiştir. Hepsisi de kirada olan bu evlerin yıllık gelirleri 250 kuruş ile 400 kuruş arasında değişmektedir. 88 hane reisinin hiçbir emlaki olmadığı belirtilmiştir. Kalan 84 hane reisinin ikamet ettiği evlerle birlikte adada hane reislerine ait toplam ev sayısı 89'dur. Buna göre evlerin %94,4'ünde sahibi ikamet etmekteyken %5,6'sı kiradadır. Evler ile ilgili elimizdeki bir diğer bilgi kaynağı ise şer'iyye sicilleridir. H.1251-1261/M.1835-1846 tarihli Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan satış hükümleri sayesinde, incelediğimiz dönemde adada bulunan evlerin şekil ve değerlerini ortaya çıkarmamız mümkündür.

Şer'iyye sicillerindeki hükümlerden görüldüğü kadarıyla evler çoğunlukla iki katlıdır. İncelenen satış hükümleri içinde sadece tek bir örnekte tek katlı bir evin varlığına rastlanmıştır. Evlerin üst katlarındaki oda sayısı iki ile dört arasında değişmekteyken alt katta odası olan tek bir örneğe rastlanmaktadır. Oda bulunan katlarda muhakkak bir de sofa bulunmakta olduğundan sofalar da yine üst katlarda yoğunlaşmıştır. Sofanın alt katta olduğu örnek yine bir tanedir. Alt katların başlıca iki ögesi mutfak ve tuvalettir. Her ikisi de muhakkak alt katta bulunan bu temel unsurların üst katta olduğu tek bir örnek tespit edilmiştir. Fakat bu örneğin özelliği, alt katın tamamen dükkânlardan oluşması ve yaşamın sadece üst katta devam etmesidir. Hatta söz konusu evin bahçesi dahi üst katta görülmekte, bu da ciddi bir kot farkına ve taraçalı bir coğrafyaya işaret etmektedir ki bu durum Heybeliada'nın coğrafyasıyla uyum göstermektedir. Satış hükmünde detaylı tasvirine yer verilen evlerin hepsinde mutfak unsuru yer almakla birlikte iki tanesinin tuvaletinin evin içinde yer almadığı görülür. Hatta bunlardan bir tanesi sekiz oda, iki sofa, mutfak, bahçe ve iki sokak kapısından oluşan oldukça geniş bir evdir. Bahçe ise sadece iki örnekte yer almaktadır. Evlerin sahip olduğu bir diğer unsur da alt katlarında yer alan dükkânlardır. Hükümlerde bahsedilen evlerden iki tanesi alt katlarında dükkân bulundurmakta olup birinin bünyesinde iki adet mağaza; diğerinde ise bir şerbethane, bir bakkal ve bir mağaza mevcuttur.

Şer'iyye sicillerindeki satış hükümleri bize evlerin değerlerini de vermektedir. Örneğin defterdeki deformasyon nedeniyle tarihi okunamayan bir hükümde Panayot veled-i Lambro, dördte bir hissesine sahip olduğu iki tarafı ev ve iki tarafı yol ile çevrili evdeki payını kızı Ezmeralda ve damadı Yorgaki'ye 3.000 kuruşa satmıştır⁷⁸. Hükümde satışı gerçekleşen ev iki katlı olup üst katında 4 oda ve 1 sofa, alt katında ise 4 oda, 1 sofa, 1 mutfak, 1 bahçe ve 2 sokak kapısı bulunmaktadır. Hükme göre Panayot'un sattığı çeyrek hisse, satışı gerçekleşen evin Todori adlı şahsın evi tarafındaki cephesinden üst ve alt katta birer odaya denk gelmektedir. İncelenen hükümler içinde satışı gerçekleşen en büyük ev budur ve çeyrek hissesinin 3.000 kuruş olmasından hesapla toplam değeri 12.000 kuruş etmektedir.

77 Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri", 408.

78 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 30a, 69 (tarihsiz).

18 Aralık 1835 tarihli iki hükümde ise karşımıza bir tereke kaydı çıkar. Söz konusu kayıtlara göre vefat eden Çolak Kosti veled-i Yanako, varislerine bir adet 6.000 kuruş değerinde ve diğeri kötü durumda olduğundan ancak 500 kuruş eden iki ev bırakmıştır⁷⁹.

19 Mart 1836'da bahçıvan Mihal veled-i Hristo bir tarafı yine kendi evi, bir tarafı bahçe ve iki tarafı yol ile çevrili evini kürkçü Vasil'e 1.500 kuruşa satmıştır⁸⁰. Söz konusu hükümde evin mimari detaylarına yer verilmemiştir.

Bir diğer örnek 20 Şubat 1842 tarihli olup Dimitraki veled-i Petraki'nin bir tarafı ev ve bahçe, bir tarafı ev, bir tarafı bahçe ve bir tarafı yol ile çevrili iki katlı evini İliyad veled-i Foti'ye satışının kaydını içermektedir. Hükme göre evin üst katında 4 oda ve 1 sofa; alt katında ise 2 mağaza, 1 mutfak, 1 tuvalet ve sokak kapısı bulunmaktadır. Ev 11.500 kuruşa satılmıştır⁸¹.

20 Mart 1845 tarihli bir diğer hükümde yine eve ait detaylara yer verilmediği görülmektedir. Hükme göre üç tarafı ev ve bir tarafı yol ile çevrili olan Kosti veled-i Manol'e ait ev ve arsa, Niko veled-i Zafiri'ye 810 kuruşa satılmıştır⁸².

Aynı yıl 16 Haziran tarihli bir hükme göre Mihal veled-i Yorgi, üç tarafı ev ve bir tarafı yol ile çevrili evinin yarım hissesini eşine 750 kuruşa satmıştır. Toplam değeri 1.500 kuruş olarak karşımıza çıkan ev iki katlı olup üst katında 2 oda ve 1 sofa; alt katında ise 1 mutfak, 1 tuvalet ve sokak kapısı bulunmaktadır⁸³.

22 Mart 1846 tarihli bir diğer hükme göre ise Yibebe bint-i Nikoli, üç tarafı Maryora adlı kadının evi ve bir tarafı Maryora'nın evine giden yol olan tek katlı, 1 oda, 1 sofa, 1 mutfak ve 1 avludan oluşan evini 1.700 kuruşa Eleniko bint-i Yani'ye satmıştır⁸⁴.

Aynı yıl 6 Nisan'da gerçekleşen bir diğer satışta, adanın tanınmış şahıslarından Maryora bint-i Yanako iki tarafı ev, bir tarafı yol ve bir tarafı deniz ile çevrili olan leb-i derya, iki katlı evini eşi Hristo veled-i Yani'ye satmıştır. 2.000 kuruşa satılan evin üst katında 3 oda ve 1 sofa; alt katında 1 mutfak, 1 tuvalet ve sokak kapısı bulunduğu kaydedilmiştir⁸⁵.

İncelenen son hüküm aynı yıl 4 Kasım tarihlidir. Bu hükme göre Haralambos veled-i İstelyanos hisselerinin büyük çoğunluğuna sahip olduğu; iki tarafı ev, şerbethane ve bakkal, bir tarafı yol ve bir tarafı ise deniz kenarından geçen ıssız bir diğer yol olan iki katlı evdeki hissesini satmaktadır. Söz konusu evin üst katında 3 oda, 1 sofa, 1 mutfak, 1 tuvalet ve bir miktar bahçe bulunmakta iken alt katı 1 şerbethane, 1 bakkal ve 1 mağazadan oluşmaktadır. İki yanında bulunan diğer iki evin de aynı özelliklere sahip olmasından bu evin ticari hayatın yoğun olduğu bir bölgede yer aldığını söylemek mümkündür. Haralambos'a ait hisseler, evin

79 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 2a, 8 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835); Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 10b, 43 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835).

80 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 3a, 18 (1 Zilhicce 1251/19 Mart 1836).

81 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 25b, 61 (9 Muharrem 1258/20 Şubat 1842).

82 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 41a, 99 (11 Rebiülevvel 1261/20 Mart 1845).

83 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 41a, 98 (10 Cemazıyelaahir 1261/16 Haziran 1845).

84 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 59b, 175 (24 Rebiülevvel 1262/22 Mart 1846).

85 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 60a, 177 (9 Rebiülahir 1262/6 Nisan 1846).

hisselerinin bir kısmına önceden sahip olan Eleniko veled-i Andon tarafından 11.800 kuruşa satın alınmıştır⁸⁶.

Temettuat defterine göre adada ayrıca hane reislerine ait toplamda 56,25 hisse dükkân bulunmaktadır. Bunların 26 hissesi (%46,2) sahibi tarafından işletilmekte ve 27,75 hissesi (%49,3) kirada iken kalan 2,5 hissesinin (%4,4) durumu belirsizdir.

Tablo 3: 1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Dükkânların Tasarrufu

Dükkân Cinsi	Sahibi Tarafından İşletilmekte	Kiracı Tarafından İşletilmekte	Bilinmiyor	Toplam
Kahvehane	11	5,5	0,5	17
Bakkal	8,5	5	1,5	15
Berber	1	1	-	2
Şerbetçi/Şerbethane	1	0,25	-	1,25
Mağaza	-	9,5	0,5	10
Fırın	2,5	2,5	-	5
Terzi	1	-	-	1
Kunduracı	-	3	-	3
Aktar	1	-	-	1
Niteliği Belirsiz Dükkân	-	1	-	1
Toplam	26	27,75	2,5	56,25

İlk olarak kahvehanelere bakarsak toplam kira geliri 2.100 kuruş olan 5,5 hisse kahvehanenin en düşük kira geliri 200 kuruş iken en yüksek kira gelirinin 400 kuruş olduğunu görürüz. Buna karşılık sahipleri tarafından ve amacına uygun olarak işletilen kahvehanelerden elde edilen en alt gelir 750 kuruş, en üst gelir ise 1.250 kuruştur. Sahibi tarafından işletilir durumdaki 17 hisse kahvehanenin 9 hissesi, kahvecilik mesleğindeki kişiler tarafından amaca uygun olarak işletilirken kalan 8 hissesi, başka meslek gruplarına mensup kişilere aittir.

Bakkal dükkânları ise toplamda 15 hisse olup bunlardan kirada olan 5 hissenin en düşük kira geliri 200 kuruş, en yüksek kira geliri ise 800 kuruştur. Bunlar içinde sahibi tarafından işletilir durumdaki 8,5 hisse kahvehanenin 7,5 hissesi, bakkallık mesleğindeki kişiler tarafından amaca uygun olarak işletilirken kalan 1 hissesi bir kahveciye aittir. Sahibi tarafından ve amacına uygun olarak işletilen bakkalların en alt geliri 800 kuruş, en üst geliri ise 1.250 kuruştur.

Defterdeki 10 adet mağazanın kirada olan 9,5 hissenin ise en düşük kira geliri 80 kuruş, en yüksek kira geliri 300 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Deftere kaydedilen 5 hisse fırının 2,5 hissesi sahibi tarafından kullanılmakta olup tamamı ekmekçiler tarafından işletilmektedir. Bunların en alt gelir miktarı 800 kuruş, en yüksek gelir miktarı 1.050 kuruştur. Kalan 2,5 hisse ise kirada olup en düşük kira miktarı 100 kuruş, en yüksek kira miktarı 300 kuruştur.

86 Adalar 6 Numaralı Şer'iyeye Sicili, 53a, 145 (15 Zilkade 1262/4 Kasım 1846).

3 hisse olarak kaydedilen kunduracı dükkânlarının tamamı kirada olup hepsinin kira geliri 500 kuruştur. Berber dükkânları ise 2 hissedir ve bunların 1 hissesi kirada, 1 hissesi sahibi tarafından işletilmektedir. Kirada olan dükkânın yıllık geliri 200 kuruş iken berber olan sahibinin işlettiği diğer dükkânın geliri 600 kuruştur.

Deftere kaydedilen 1 hisse şerbetçi dükkânı, 1 hisse terzi ve 1 hisse aktarın üçü de mesleğe mensup sahipleri tarafından amacına uygun olarak kullanılmaktadır. Bunların yıllık gelirleri sırasıyla 2.500 kuruş, 800 kuruş ve 1.350 kuruştur.

Temettuat defterinde sahipleri adalı olduğu hâlde İstanbul'da kirada olarak kaydedilmiş 2 adet dükkân mevcuttur. Bunların ilki çeyrek hisselik bir şerbethanedir ve yıllık kira geliri 1.000 kuruştur. İkincisi ise niteliği belirtilmemiş bir dükkândır ve yıllık kira geliri 500 kuruştur.

Dükkânlar ile ilgili elimizdeki bir diğer kaynak da şer'iyye sicillerinde yer alan satış ve tereke hükümleridir. İncelenen Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde yer alan 18 Aralık 1835 tarihli iki hükme göre vefat eden Çolak Kostı veled-i Yanako, varislerine 7.000 kuruş değerinde bir adet şerbethane bırakmıştır⁸⁷.

2.3. Vergiler

İncelenen defterlerde karşımıza çıkan vergi türleri; vergi-i mahsusa, öşür ve cizyedir. Bunlardan vergi-i mahsusa ve öşür bilgileri sadece temettuat defterinde yer alırken cizye bilgileri her iki defterde de mevcuttur.

Temettuat defterine göre 1, 26 ve 49 numaralı hane reisleri hariç toplamda 169 hane reisi, 15 kuruş ile 140 kuruş arasında değişen miktarlarda vergi-i mahsusa ödemektedir. Bu da ada genelinde 6.350 kuruş vergi-i mahsusa toplandığını göstermektedir. Vergi-i mahsusa vermeyen şahıslar 49 numaralı hane reisi Vasil veled-i Nikite⁸⁸, 1 numaralı hane reisi Yorgi veled-i Manol⁸⁹ ve 26 numaralı hane reisi Polopo veled-i Mihal'dir⁹⁰.

Tanzimat ile birlikte 1/10 oranında sabitlenen öşür vergisi⁹¹ ise adada hane reislerine ait gelir getiren bahçeler de bulunmasına karşın sadece bağlar için kaydedilmiştir. Temettuat defterinde 7 hane reisine ait ve toplam geliri 2.880 kuruş olan 36 dönüm bağ kayıtlıdır. Bu bağlardan 8 kuruş ile 150 kuruş arasında değişen miktarlarda öşür alınmış ve bir yılda 288 kuruş öşür toplanmıştır.

87 Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 2a, 8 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835); Adalar 6 Numaralı Şer'iyye Sicili, 10b, 43 (27 Şaban 1251/18 Aralık 1835).

88 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 7.

89 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 2.

90 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 5.

91 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi 2. Cilt*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1999), 531-532.

Mükelleflerin mali durumlarına göre yüksekten alçağa âlâ, evsat ve ednâ olarak üç sınıf üzerinden alınan cizye miktarları 1834 yılında; âlâ 60 kuruş, evsat 30 kuruş ve ednâ 15 kuruş olarak düzenlenmiştir⁹².

Nüfus defterine göre ada genelinde 238 baş cizye verilmektedir. Bu 238 kişinin 45'i âlâ, 180'i evsat ve 13'ü ednâ sınıfından ödeme yapmaktadır. Bu da 2.700 kuruşu âlâ, 5.400 kuruşu evsat ve 195 kuruşu ednâ sınıfından toplam 8.295 kuruş cizye toplandığını gösterir. Buna mukabil ada genelinde 27 kişinin cizye vermediği görülmektedir.

Cizye vermeyen kişilerin isimlerinin üstünde çeşitli sebepler belirtilmiştir. Bu hususta karşımıza ilk olarak sağlık sorunları çıkar. 16 numara ile kayıtlı olan Kırbako veled-i Yorgi⁹³ çolak, 251 numara ile kayıtlı olan İstiradi veled-i Nikola⁹⁴ mecruh, 260 numara ile kayıtlı Yani veled-i Todori⁹⁵ ve 323 numara ile kayıtlı olan Yamandi veled-i İstavri⁹⁶ ise alil oldukları için cizyeden muafır. 110 numara ile kayıtlı Yakomi veled-i Yani⁹⁷ ise sağır olduğu hâlde ednâ cinsinden cizye vermektedir. Zira çalışmadığı hâlde vergi ödeyebilecek kadar varlıklı olanlardan cizye alınmıştır⁹⁸.

Defterde sağlık sorunları sebebiyle cizyeden muaf olanların yanı sıra bir de özel imtiyazlara sahip oldukları için cizye vermeyenler mevcuttur. Örneğin 24 numara ile kayıtlı Togofil veled-i Yorgi⁹⁹, 34 numara ile kayıtlı Pandeli veled-i Todoş¹⁰⁰, 137 numara ile kayıtlı Kosti veled-i Yorgi¹⁰¹, 167 numara ile kayıtlı Tanaş veled-i Hristo¹⁰², 172 numara ile kayıtlı Kozma veled-i Nikoli¹⁰³, 195 numara ile kayıtlı Yorgi veled-i Kostandi¹⁰⁴, 267 numara ile kayıtlı İstiradi veled-i Nikita¹⁰⁵, 278 numara ile kayıtlı Balaş veled-i Nikola¹⁰⁶, 284 numara ile kayıtlı Dimitri veled-i Yamandi¹⁰⁷, 326 numara ile kayıtlı Pandeli veled-i Solaço¹⁰⁸ ve 345 numara ile kayıtlı Kostandi veled-i Dimitri¹⁰⁹ ferman ile cizyeden muaf oldukları için vergi vermemişlerdir. Benzer şekilde 229 numara ile kayıtlı Dimitri veled-i Yani¹¹⁰ ve 230 numara ile kayıtlı olan

92 Arzu Terzi, “Güzelhisar-ı Aydın: Portrait of a West Anatolian City”, *The Ottoman State and Societies in Change* (London: Colombia University Press, 2004), 169; Halil İnalçık, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 47.

93 BOA, ML.CRD.d, 397, 4.

94 BOA, ML.CRD.d, 397, 8.

95 BOA, ML.CRD.d, 397, 8.

96 BOA, ML.CRD.d, 397, 9.

97 BOA, ML.CRD.d, 397, 5.

98 Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, 534.

99 BOA, ML.CRD.d, 397, 4.

100 BOA, ML.CRD.d, 397, 4.

101 BOA, ML.CRD.d, 397, 6.

102 BOA, ML.CRD.d, 397, 6.

103 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

104 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

105 BOA, ML.CRD.d, 397, 8.

106 BOA, ML.CRD.d, 397, 8.

107 BOA, ML.CRD.d, 397, 8.

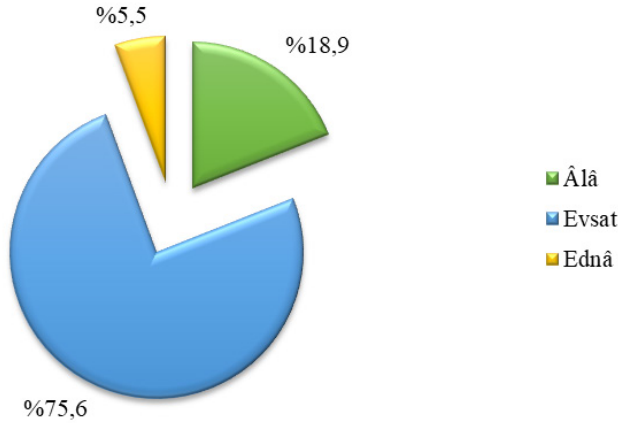
108 BOA, ML.CRD.d, 397, 9.

109 BOA, ML.CRD.d, 397, 10.

110 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

kardeşi Yorgi veled-i Yani¹¹¹ de patent sahibi oldukları için cizyeden muaf konumdadır¹¹². 204 numara ile kayıtlı İvoz veled-i Diroso¹¹³ tüccar olduğu için, 205 numara ile kayıtlı olan oğlu Aristo veled-i İvoz¹¹⁴ ise defterde belirtilmemekle birlikte muhtemelen babası gibi ticaretle uğraştığı için ve 228 numara ile kayıtlı Yani veled-i Anastas¹¹⁵ yine tüccar olduğu için berat sahibidir yani cizye vermemişlerdir. 318 numara ile kayıtlı İstimad veled-i Todori'ye¹¹⁶ ise Eflak Voyvodası'nın cizye toplama hizmetinde çalıştığından tezkire verilmiştir. 352 numara ile kayıtlı Dimitri veled-i Miyami¹¹⁷ de tezkiresi olduğu için cizye vermemekle birlikte kendisi tezkiresini görevlilere gösterememiş olmalı ki adının yanına not olarak “tezkireli” yerine “tezkiresi var imiş” yazılmıştır.

Son olarak devlet kapısındaki görevleri sebebiyle cizyeden muaf olan kesim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar 76 numara ile kayıtlı çorbacı Haralambos veled-i İstilyanos¹¹⁸, Tophâne-i Âmire'de çalışan 133 numaralı Yanako veled-i Kostı¹¹⁹ ve Tersâne-i Âmire'de çalışan 380 numaralı Dimitri veled-i Todori'dir¹²⁰.

Grafik III: 1836-1840 Tarihli Nüfus Defterine Göre Toplanan Cizyenin Oranları

111 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

112 Tıpkı berat gibi kişinin yabancı bir devletin koruması altında olduğunu gösteren bir belge çeşidi olan patentin berattan farkı, genellikle para karşılığında satılması ve satın alan kişinin ailesini de kapsamasıdır. Belkis Konan, “Osmanlı Devleti’nde Protégé (Koruma) Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58/1 (2009), 178-179. Her ikisi de patent sahibi olduğu için Dimitri ve Yorgi kardeşlerin bu ayrıcalığının babaları Yani’dan geçmiş olması muhtemeldir.

113 BOA, ML, CRD.d, 397, 7.

114 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

115 BOA, ML.CRD.d, 397, 7.

116 BOA, ML.CRD.d, 397, 9.

117 BOA, ML.CRD.d, 397, 10.

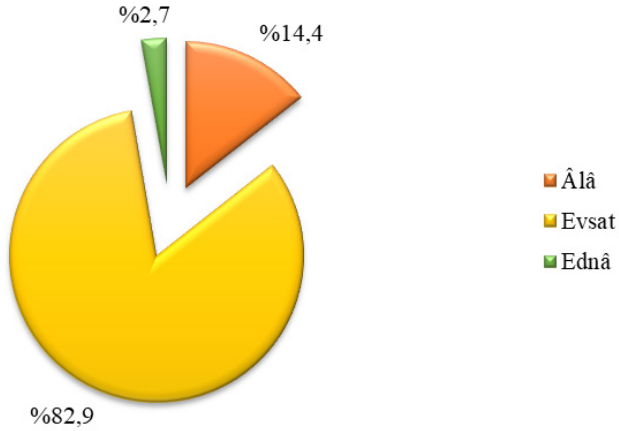
118 BOA, ML.CRD.d, 397, 5.

119 BOA, ML.CRD.d, 397, 6.

120 BOA, ML.CRD.d, 397, 10.

Temettuat defterine göre ise ada genelinde 187 baş cizye verilmektedir. Zira defterde hane reislerinin sadece kendileri için değil hanelerindeki cizye mükellefi erkekler için ödedikleri cizyeler de kaydedilmiştir. Bu 187 baş cizyenin 27'si âlâ, 155'i evsat ve 5'i ednâdır. Başka bir deyişle 1.620 kuruşu âlâ, 4.650 kuruşu evsat ve 75 kuruşu edna olmak üzere toplamda 6.345 kuruş cizye toplanmaktadır.

Deftere göre adada 49 numaralı hane reisi Vasil veled-i Nikite¹²¹, 90 numaralı hane reisi İstavri veled-i Nikoli¹²², 119 numaralı hane reisi Yani veled-i Todoş¹²³, 121 numaralı hane reisi İstiradi veled-i Nikite¹²⁴, 157 numaralı hane reisi Aleksandrios veled-i Yorgi¹²⁵ ve 160 numaralı hane reisi Haralambos veled-i İstilyanos¹²⁶ olmak üzere 6 kişi cizye vermemektedir. Bunlardan Vasil veled-i Nikite hariç hepsi berat sahibidir.

Grafik IV: 1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Toplanan Cizyenin Oranları

Her iki defterdeki verileri bir araya getirdiğimizde, Heybeliada'da çoğunluğun cizyesini evsat sınıfından ödediği görülmektedir. Ayrıca iki defterdeki cizye oranları karşılaştırıldığı zaman her üç cinsin de yüzdelik oranlarının birbirine denklik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

121 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 7.

122 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 11.

123 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 14.

124 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 14.

125 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 17.

126 BOA, ML.VRD.TMT.d, 4045, 18.

Tablo 4: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Toplanan Cizyeler

Cizye Cinsi	Nüfus Defteri		Temettuat Defteri	
	Sayısı	Miktarı	Sayısı	Miktarı
Âlâ	45	2.700	27	1.620
Evsat	180	5.400	155	4.650
Ednâ	13	195	5	75
Toplam	238	8.295	187	6.345

Sonuç

Bizans döneminde tüm Prens Adaları gibi bir sürgün yeri olan Heybeliada, Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından zaman zaman temiz hava almaya yahut yaz tatiline gelen kalburüstü kesim dışında nispeten sakin kalmıştır. XIX. yüzyıl ortasına değin üzerinde tek bir köy bulunduran Heybeliada'nın bu ilk yerleşiminde, ağırlıklı olarak denizle alakalı meslekler icra eden Rumlar yaşarken bir diğer önemli sakin grubu da manastırlarda inzivaya çekilen din adamları olmuştur. Yüzyılın ilk yarısında adanın hiç Müslüman sakini tespit edilememekle birlikte 1851 sonunda kalıcı olarak Heybeliada'ya nakledilen Bahriye Mektebi'nin personeli, bu tarihten itibaren adaya yerleşmiş ve 1856 itibarıyla adadaki ilk Müslüman mahallesi ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Heybeliada'da coğrafyaya uygun biçimde en çok tercih edilen meslekler deniz ile ilgili olmuştur. Bunun dışında adada hizmet, zanaat, tarım, kamu ve ticaret alanlarında çeşitli meslekler icra edilmiştir. Mesleklere bağlı gelir kaynakları olarak ayrıca piyadeler ve ıgırplar da mevcuttur. Sefer ve balık piyadesi olarak ikiye ayrılan piyade kayıklarından sefer piyadesi olanlar, vapur seferlerinin başlamasından evvel ulaşım amacıyla kullanılmıştır.

İncelenen dönemde adadaki gayrimenkul cinsleri bağ, bahçe, tarla, arsa, ev, dükkân ve yel değirmeni olarak belirlenmiştir. Bunlardan Değirmen Burnu'nda yer alan yel değirmeni, Heybeliada'nın simgelerinden biri olarak günümüze kadar gelmiştir.

Şer'iyye sicili kayıtlarından yola çıkarak bu dönemde Heybeliada'daki ev profili şu şekilde tespit edilmiştir: Evler çoğunlukla iki katlıdır. Genelde üst katlarda yer alan odaların sayısı iki ile dört arasında değişmekteyken oda bulunan katlarda muhakkak bir de sofa bulunmakta olduğundan sofalar da yine üst katlarda yoğunlaşmıştır. Alt katların başlıca iki ögesi mutfak ve tuvalet olmuştur. Evlerin hepsinde mutfak unsuru yer almakla birlikte bazı evlerin alt katlarında dükkânlar bulunduğu görülmüştür. Dükkân cinsleri ise kahvehane, bakkal, mağaza, fırın, kunduracı dükkânı, şerbetçi dükkânı, terzihane ve aktar dükkânı olarak kaydedilmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında hâlâ kendi hâlindeki yapısını koruduğu açıkça görülebilen Heybeliada, yüzyılın ikinci yarısından itibaren vapur seferlerinin başlamasından etkilenecek popüler bir sayfiyeye dönüşmüştür. Diğer adalardan farklı olarak bu adanın kalabalıklaşmasına etki eden bir diğer sebep de topraklarında yer alan Rum Ticaret Mektebi, Rum Ortodoks Ruhban Okulu ve Bahriye Mektebi olmuş; bu üç mühim eğitim kurumu zaman içinde kendi nüfuslarını oluşturmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Divan Kalemî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri İzn-i Sefîne Defterleri (A. {DVN.İZN.d})

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emîni Defterleri (D.BŞM.İGE.d)

Cevdet Bahriye (C.BH)

İrâde Dahiliye (İ.DH)

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Maliye Nezâreti Ceride Defterleri (ML.CRD.d)

Maliye Nezâreti Vâridât Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d)

Nüfus Defterleri (NFS.d)

Sadâret Mektubî Evrakı (A.}MKT)

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devair (A.}MKT.NZD)

1.2. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi Kadı Sicilleri Kataloğu

Adalar 6 Numaralı Şer'iyeye Sicili

2. Araştırma Eserler

“Kocabaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 140-141. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Akpınar, Semiha. *Büyükada Bir Ada Öyküsü*. İstanbul: Adalı Yayınları, 2014.

Aydın, Mahir. “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildirilerinden Ayrı Basım*: 81-106. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Busbecq, Oğier Ghiselin de. *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. 8. Basım. çev. Derin Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Carbognano, Cosimo Comidas de. *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*. çev. Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

- Erdenen, Orhan. *İstanbul Adaları*. 2. Baskı. İstanbul: Adalı Yayınları, 2014.
- Erdoğan, Ayşenur. "Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Özel Ticaret Okulu: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019): 35-53.
- Ertuğ, Nejdet. *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Evlîya Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini) II. Kitap*, haz. Zekerîya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Göyünç, Nejat. "Hane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15: 552-553. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Gülen, Nejat. *Heybeliada*. İstanbul: Adalı Yayınları, 2018.
- Gyllius, Petrus. *İstanbul Boğazı*. çev. Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Işım, Burçin. "Nüfus ve Maliye Defterlerine Göre Keşan'da Romanlar [1830-1848]", *History Studies*, 10/10 (2018): 167-183.
- İnalçık, Halil. "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 45-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İnci, Salih. *Heybeliada Ruhban Okulu*. İstanbul: Yedirenk Kitap, 2011.
- Karaca, Zafer. *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Kocaoğlu, Burak. "Osmanlı Donanması'nın Tatlı Su İhtiyacının Karşlanması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/1 (2019): 79-92.
- Konan, Belkis. "Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58/1 (2009): 169-188.
- Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII (2003): 75-92.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı İkisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi 2. Cilt*: 513-649. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA Yayınları, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, 59/225 (1995): 395-412.
- Millas, Akillas. *Hala Hatırlıyorum Heybeliada*. İstanbul: Adalı Yayınları, 2015.
- Olivier, Antoine. *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*. haz. Aloda Kaplan. İstanbul: Kesit Yayınları, 2007.
- Raczynski, Edward. *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. çev. Kemal Turan. İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1980.
- Saygın, Duygu. *XIX. Yüzyılda Büyükkada (Sosyal ve Ekonomik Durumu)*. İstanbul: Libra Kitap, 2022.
- Şanal, Mustafa ve Demir, Timur. "Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Yeri", *Belleten*, 76/275 (2012): 167-206.
- Tchihatchef, Pierre de. *İstanbul ve Boğaziçi*. 2. Basım. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Terzi, Arzu. "Güzelnhar-ı Aydın: Portrait of a West Anatolian City", *The Ottoman State and Societies in Change*: 141-171. London: Columbia University Press, 2004.
- Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca İstanbul Adaları II*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

Türker, Orhan. *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*. 2. Baskı. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Walsh, Robert. *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.

3. Sözlükler

Tuncay, Faruk ve Karatzas, Leonidas. *Ellino-Tourkiko Leksiko*. Atina: Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi, 2009.

